

TÜRKÇEDE CÜMLEMSİLERİN KURULUŞU VE TEMEL CÜMLECİĞE BAĞLANMA ŞEKİLLERİ

BEŞİR GÖĞÜŞ

GİRİŞ

Olumlu, olumsuz ya da soru olarak tam bir anlam bildiren kelime dizisine *cümle* dendiğini hatırlayalım. Cümlelerin yalnız bir önerme (hüküm) ya da eylem bildirenlerine *basit*, birden çok önerme ya da eylem kapsayanına *bileşik cümle* denir: “Z.Ö. Defne Çankırı idadisinde okudu” (Be.Ne.) cümlesi, öznenin yalnız *okuma* eylemini yaptığını bildirdiği için basittir. “... Liseyi bitirince öğretmenlik yaptı” (Be.Ne.) cümlesi ise, “liseyi bitirmek” ve “öğretmenlik yapmak” eylemlerini kapsadığı için bileşiktir.

Bileşik cümlelerin kapsadığı eylemin ya da önermenin bildirildiği söz dizilerinden her birine *cümlecik* denir. Türkçe’de cümleciklerin biçimleri ve kendi aralarında dizilişleri birbirine benzemez. Asıl konumuza bir giriş olması amacıyla, bu biçim ve dizilişlere bir göz atmak faydalı olacaktır:

1. Cümlecikler, çekimli fiil, isim-fiil şekilleriyle kurulur ve çeşitli anlam ilgileriyle yan yana dizilir: *Sıra cümlecikler* (Proposition juxtaposées): “Bu sırada kapiya bir sandal yanaşır, içinden Behlül çıkar” (M. And).

Bunların bağlaçla birleştirilmiş şekilleri de vardır: *Bağlı cümlecikler* (Proposition coordonnées).

2. Cümlecikler, bir başka cümlelerin kuruluşuna girer; onun bir ögesi olur: “Dün, *akşam yemeğini birlikte yememizi* istediler” (M. T. Yarar) bileşik cümlesinde, asıl çerçeveyi *istediler* cümlecigi kurmuş, *akşam yemeğini birlikte yememizi* ise ona nesne olmuştur. Bu bileşik cümlede *istediler* “temel”, öbürü ise *yan cümlecik* adını alır.

Bu türlü bileşik cümlelerin çeşitleri vardır:

a) Temel cümlecik ve ona şart çekim şekliyle bağlanan bir yan cümlecikten oluşan bileşik cümleler: *Şart cümlesi*. “Siz Kanun-u Esasi’yi bahşederseniz, daha ziyade şahlanacaklar” (Y. K. Beyat.).

b) Başta yer alan bir temel cümlecige *ki* ile bağlanarak onu çeşitli anlam yönlerinden tamamlayan ve çekimli bir fiille kurulmuş olan yan cümlecikten oluşmuş bileşik cümleler: *İlgi cümlesi*. “İşte bunun üzerinedir ki düşmanlar ihtiyarın yanına geldiler.” (Y. K. Kara.).

c) Yan cümlecğin temel cümlecige bir kelime niteliği ile girdiği ve onun özne, yüklem, nesne, dolay tümleci* zarf tümleci olduğu ya da bir kelimeyi isim, sıfat gibi belirttiği bileşik cümleler: *Girişik cümle*.

“İşime yarayacak adamı ben ekme yemesinden anlarım”

“Kaşığı çorbaya nasıl daldırduğuna bakarım.”

“Bıyığının tek teli görünmemiş bir delikanlı.” (Z. Sel.).

Bu girişik cümlelerde “işime yarayacak adamı” cümlecği nesne, “ekmek yemesinden” dolay tümleci, “kaşığı çorbaya nasıl daldırduğuna” dolay tümleci, “bıyığının tek teli görülmemiş” ise, “delikanlı” kelimesinin sıfatıdır.

Örnekleri yukarıda verilmiş olan bu türlü bileşik cümlelerde, cümlecikler çok zaman fiilimsilerle (matar, ortaç, ulaç) kurulmuş olur.

Fiilimsilerle kurulmuş olan cümleciklerin, sıra cümleciklerde, şart ya da ilgi cümlesi içinde yer alan ve çekimli fiille kurulmuş olan cümleciklere göre şekil yönünden yarım, anlam yönündense bağımlı bir nitelikleri vardır. Ayrıca, hem önerme, hem isim nitelikleri taşırlar. Bu sebeplerle biz bu cümlecikleri, *cümlemsi* terimiyle adlandırdık. Zaten, Türkçe dilbilgisinde şekil ve anlamca fiil ve isim arasında orta bir yer almış olan kelimelere “fiilimsi” dendiği için, “cümlemsi” terimi yadrganmıyacaktır sanırız.

Bir önermenin temel cümlecige bağlanmak için aldığı cümlemsi şekilleri Türkçe’de pek çoktur. Son yıllarda, dilin gelişmesiyle birlikte bu şekiller de çeşitlilik göstermektedir. Bu incelememizde biz “cümlemsilerin kuruluşunu ve temel cümlecige bağlanış şekilleri”ni, ayrıntılı olarak ve örnekleriyle incelemeye çalıştık.

Sıra cümleciklerle, şart ve ilgi cümlelerindeki bağlanışlar ve anlam ilgileri ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınacak nitelik taşır.

* “Dolay tümleci” terimi ile yüklem bildirdiği işin geçtiği, çıktığı ya da yöneldiği yeri belirten tümleçler kastedilmektedir. Bu terim, Türk Dilbilgisi (A.C. Emre, say. 291)nde de aynı anlamda kullanılmıştır. Bazı kitaplarda (J. Deny, Türk Dili Grameri, 255. ve 1190. paragraflar; T.D.K., Felsefe ve Gramer Terimleri, say. 269 ve bu sonuncuya uyarak bazı okul kitapları) aynı tümleçler, “dolaylı tümleç” terimi ile ifade edilmişse de, bu terim Türkçe Sözlük (T.D.K.) ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü (T.D.K.)nde “vasıta gösteren tümleçler” olarak kullanılmıştır. Biz bu tümleçlere “dolay tümleci” demeyi daha uygun bulduk.

CÜMLEMSİLERİN KURULUŞU

Türkçe'de cümle, fiil cümlesi (yüklemi bir fiil), isim cümlesi (yüklemi isim soyundan bir kelime) olarak iki şekilde meydana geldiği için, bileşik cümle içinde oluşmuş cümlemsiler de bu iki şekilden çıkmış bulunmaktadır: Fiille kurulmuş bulunan önermelerin yüklemeleri, bileşik cümle içinde *fiilimsi* şekline girer. İsim önermesi olarak meydana gelmiş olan gruplarsa, çok zaman isim cümlesi şekillerini koruyamayıp isim veya sıfat tamlaması şeklini alır, yahut hüküm grubu olarak kalabilmek için yardımcı fiil (olmak, bulunmak) alarak bir fiil cümlemsisi olur. Fakat önermeler, temelde bu iki şekil içinde meydana geldikleri için, cümlemsileri incelerken biz de bunlardan hareket etmeyi gerekli bulduk.

I. FİİLİMSİ İLE KURULAN CÜMLEMSİLER

Cümlemsiler, bir bağımsız cümlenin bütün öğelerini taşıyabilirler; yani yüklem ve öznenen başka, anlam isterlerine göre nesne (kökleri geçişli fiil olan yüklemlemlerle kurulmuş cümlesilerde), dolay tümleci ve zarf alabilirler:

"Mehmet Özdoğru, dar, uzun ve cıvık çamurlu sokağa çıkarken" (B. Arpad).

"Çelik kasanın tath ürpertilerini ta içinden hissetmek..." (B. Arpad).

"O şiirle beraber mecmuaya bir fotoğrafımı bıraktığım..." (H. F. Ozan.).

cümlemsilerinde bütün öge çeşitleri görülebilir:

Yüklemeler : "çıkarken, -hissetmek, -bıraktığım"

Özneler : "Mehmet Özdoğru, - "im" ekinden anlaşılan I. tekil kişi".

Nesneler : "çelik kasanın tath ürpertilerini, - bir fotoğrafımı"

Dolay tümleçleri : "dar, uzun ve cıvık çamurlu sokağa, - mecmuaya"

Zarflar : "ta içinden, - o şiirle beraber"

Cümlemsilerin nesnelere, dolay tümleçleri ve zarfları bir bağımsız cümle içindeki şekillerini korur. Asıl değişen *yüklemeler*dir. Cümlemsiler, bileşik cümlede bir isim değerinde olduğu için, yüklemeleri de çok zaman, fiillerin isim şekilleri olan fiilimsi durumuna girer. Bununla birlikte, yüklemi çekimli fiil olarak kalmış olanlar da görülür. Yüklemeler, cümlemsilerin temel cümlecige bağlanmasını sağlayan kelimeler olduğu için, bu yüklem şekillerini ayrıca ele alacağız (Bkz. .s 130). Öznelerdeki değişikliklerse aşağıda incelenmiştir.

Özneler

Cümlemsilerde özneler, bağımsız cümle öznelerine göre değişik şekiller gösterir:

1. *-mek*'li mastarlar ve bütün ulaçlarla kurulmuş cümlemsilerin özneleri, ismin yalın halinde bulunur:

“Güneş batmak (üzeredir)” (A. K. Tec.)

“Ben onun emrinde olmak (isterdim)”

“Bu değerler, öznelikten kurtulup da...” (S. Ba.)

“Güneş batıp...”

“Osmanlı İmparatorluğu inhitata başlayalıdan beri...” (Y. K. Kara.)

“Sen gideli...”

2. *-me*, *-iş* ekiyle yapılmış mastar cümlemsilerinde özneler, yüklemle isim tamlaması durumunda bulunur. (Bu mastar ve ortaçlar ek alabildikleri için tamlama kurabilir.):

“O-n-un hastalanma-sı”, “Ağaç-in yapraklanma-sı”

“Perşembe-nin geliş-i”, “Her yiğit-in bir yoğurt yeyiş-i”

“Ahmet Haşim-in Avrupa’da geziş-i...”

“Bu evi belediye-nin kamulaştırma-sı...”

Not: 1 “Halkımız bunu takdir etmek icabederdi...” “Mürettipler bunu dizmek lâzım gelirdi” (H. Z. Uş.) örneklerinde görülen belirtisiz isim tamlaması durumunda özne yüklem bağlantıları, bugün bırakılmış olan eski şekillerdir. Bunlar bugün:

“Halkımı-zın... takdir etme-si”

“Mürettipler-in... dizme-si.”

şeklinde söyleniyor.

Ayrıca “Tilki yürüyüş-ü”, “çocuk bağırma-sı”, “Asker çıkarma-sı” gibi,
özne yüklem

belirtisiz isim tamlaması şeklinde, özne-yüklem bağlantılarına da rastlanır. Buradaki fiilimsiler doğrudan doğruya fiilden isim niteliği de göstermektedir. Bu sebeple bu bağlantıları, cümlemsi saymayarak, bayağı isim tamlaması gibi görebiliriz. (Bkz. Ögesiz cümlemsiler s. 95).

Not: 2 *-meklik* eki alan mastarlarla (gel-meklik, ol-maklık gibi) kurulmuş cümlemsilerde de özneler, yüklemle isim tamlaması yapar. Bunun sebebi, *-meklik* eki ile kurulan mastarların, *-lik* ekiyle yeniden isim olup iyelik ekleri alabilmesidir:

“Dün oraya sen-in gel-meklik-in lâzımdı” gibi.

3. *Ortaç*'larla kurulmuş cümlemsilerde öznenin aldığı şekli incelerken, ortaçların birer sıfat olduğunu göz önünde tutmak gerekir; bu özelliklerinden

dolayı ortaç, kendi kurduğu cümlemside özne, nesne, dolay tümleci gibi öğelerinden birini belirtir. Buna göre ortaç cümlemsilerinde özneler üç durum gösterir:

a) Ortaç, kendi öznesinin sıfatı oluyorsa, özne ile yüklem arasında birleştirici bir ek bulunmaz; çünkü bu durum bir sıfat tamlamasına benzer:

“Avrupa’dan gelecek mallar...”

ortaç özne

“Kaldırımında yürüyen çocuğa...”

“Ağaçtan koparılmış yemişleri...”

Ancak, ortacın öznesi kendinden önce gelirse, özne ortaçla isim tamlaması kurar:

“Çocuğ-un geldiğ-i-ni görmedim”

özne ortaç

“Adam-ın yere bakan-ı, su-yun yavaş akan-ı” (Atasözünden)

“Askerler-in yakında şehre girecekler-i...” gibi. (Ortacın bu kullanılışı, mastar gibi bir nitelik taşır. Bkz. s. 103, 107).

b) Ortaç, kurduğu cümlecikte, kendi nesnesinin sıfatı oluyorsa, öznesi ile isim tamlaması yapar. Bu çeşit ortaçlar *-dik* ve *-ecek* ekleriyle yapılanlardır:

“Ben-im ele al-dığ-ım konu...” (S. Er.)

özne ortaç nesne

“Avrupa-nın geliştirdiğ-i uygarlık...”

“Hareketsizliğin doğurduğ-u cürümler...” (S. Ba.)

“Onun sana vereceğ-i nasihat...”

c) Ortaç, kendi dolay tümlecinin sıfatı oluyorsa, iki durum görülür:

aa) Özneler, ortaçlarla isim tamlaması kurmaz. Bu şekil, daha çok *-en* ve *-ecek* ekleriyle yapılmış ortaçlarda görülür ve eskidir, az kullanılır:

“Kaz gel-en yerden tavuk esirgenmez” (Atasözü)

özne ortaç d.tümleci

“Buğday yetiş-ecek tarlalara koyunları salmışlardı”

“Dün kakkahalar yükselen yuvalardan bugün açlık feryadı...”

özne ortaç d.tümleci

bb) Özne, ortaçla isim tamlaması kurar. Bu şekil *-dik* ve *-ecek* ekleriyle yapılmış ortaçlarda görülür. Öznenin anlamı, birinci şekle göre belirtili olur. Bugün birinci şekilden daha çok kullanılmaktadır.

“Kaz-in yüz-düğ-ü su...”

özne ortaç d.tüm

“Ahmet-in yat-tığ-ı yatak...”

“Bulutlar-in kapla-dığ-ı göklerden...”

Not: Fiil cümlesi, bir cümlemsi durumunu alınca, özne ile yüklem isim tamlaması yapmasının sebebi için Bkz. s. 127. Not.

4. *-me, -iş* eki ile yapılmış mastarların ve *-dik, -ecek* eki ile yapılmış ortaçların özneleri, bu fiilimsilere gelen iyelik ekleri ile belirtilebilir:

“Söze boyun ile başla-ma-m, nakışlarımın silinmesinden ötürüdür.”

tekil I. kişi

(B. R. Eyüp)

“Çarığımı yitir-diğ-im tarla” (T. Apay.)

tekil I. kişi

“Sevgilimi uğruna kurban et-tiğ-in Roma” (L. Ay.)

Tek. II. kişi

“Gel-iş-in-e, gül-üş-ün-e hayran olayım.” (Bir şarkıdan)

Tek. II. kişi Tek. II. kişi

“Çalış-ma-nız-ı...”

çoğ. II. kişi

“Göreceğ-miz filim...”

çoğ. I. kişi

-en ekiyle yapılmış ortaçlar da iyelik ekleri alır; fakat bu şekil az görülür: “Evime gelen-*im* giden-*im* çoktur” gibi. Ancak, bu örnekte bile *gelen, giden* kelimeleri bir cümlemsi olmaktan çok, fiilden yapılmış isim gibidir: gelir-*im* (varıdatım) gider-*im* (sarfiyatım) gibi. (Öğesiz cümlemsilere bkz. s. 95).

Not: Fiilimsilerin bazılarında eklenen bu ekler, çekimli fiillerde görülen kişi ekleri değil, isimlere gelip iyelik bildiren eklerdir; çünkü fiilimsiler de isim niteliğinde olduğu için iyelik ekleri alır.

5. Cümlemsiler, öznesiz de kurulmuş olabilir. Bunların özneleri ya temel cümleciğin öznesidir, ya da bileşik cümlemin anlamından çıkarılır. Öznesi, iyelik ekleriyle belirtilen cümlemsilerin, öznesiz sayılamayacağı tabiidir.

Öznesiz cümlemsilerin başlıca şekilleri şunlardır:

a) Mastarla kurulmuş cümlemsiler:

“Saatlerle beklemek”, “sinema seyretmek”,

“İlâçtan korkmak”, “Savaşta şehit olmak”

Az kullanılmakla birlikte, şu şekiller de vardır:

“Yazın mehtapta gezmesi (hoş olur)”

“Geç kalkmasını”, “kitap okumasını” veya “meyva yemesini (sever)”

“Erken kalkış, geç yatış.”

Ancak, öznesi hiç bir yolla belirtilmemiş olan kümeleri, bir hüküm bildirmedeği zaman cümlemsi saymak doğru değildir. (Bkz. s. 130).

b) Ortaçlar, bir ismi belirtmezse, öznesi bulunmayan bu cümlemsilerde, öznenin yerini de tutarlar:

“Dün sabah sokağa çıkanlar...”

“Her gelen (yarı sorar)” (Bir şarkıdan)

“Dilden gelen elden gelmez” (Ata sözü)

“Bütün canlı mahlûkata nazaran insanın faikiyetini yapan (istidatlarının çeşitliliğidir)” (A. Ha.)

c) Edilgen fiil tabanları ile kurulmuş olan cümlemsilerde, öznenin anılması gerekmez; çünkü nesnelere, özne yerine geçer. (Bu durum Türkçe cümle kuruluşundaki genel kurala uyar):

“İleride yapılacak (bir ödeme anlaşması...)”

nesne

“Kanlıca körfezinde okunan (gazeli)... (E.Ün.)

nesne

ç) Şu örnekte görülen şekle de rastlanır: *Goethe* ne kadar büyük bir şair olursa olsun... loş bir sokaktaki loş evinde *kendine kâfi bir müşteri kalabalığı bulabileceğini* ummuyordum.” (A.Ha.)

Bu cümlede, özne olan “Goethe” kelimesi, italik dizilmiş cümlemsi ile kullanılabilmek için, cümlemsi başında öznenin “Goethe'nin” ya da “Onun” şeklinde tekrarlanmalı idi. Yazar okuyuşu ağırlaştırıcı bulduğu için cümlemsiyi öznesiz bırakmıştır.

Cümlemsilerde Özne ile Yüklemin Çoğulluk İlgisi

Fiilimsilerin kendi öznesine uyarak kişilere göre çoğullaşması, bağımsız cümlelerdeki şekil ve ilkelere benzer.

Ancak bu konuda özellikler de görülür; bunlar aşağıda incelenmiştir:

1. Ulaçlar ve -mek'li mastarlar, öznesi çoğul olsa da, kişi ekleri gibi, çoğul eki de almazlar:

“*Türk-ler*, güneşin doğduğu tarafa yürüyüp... (A. H. Müf.)

“*Karga-lar*, dalgalana dalgalana (uçtular)” (B.E.Kor.)

“*Çocuk-lar*, balık tutmak için...”

2. -dik ve -ecek'le yapılmış ortaçlarla -me ve -iş ekleriyle yapılmış mastarlar, özneye uyararak çoğul eki alabilirler. (-dik ve -ecek'le yapılmış fiilimsiler, ashında ortaç iseler de çok zaman isim-fiil (matar) gibi kullanılır. Çoğullaşma konusunda mastarlara benzemelerinin sebebi budur. Bkz. s. 103, 107).

“Belli başlı şahsiyet-ler-in, familyalarıyla beraber Anadoluya kaçtık-ları...”
(Y.K.Kara.) ortaç

“*Diktiği-niz fidan-lar* (şimdi birer ağaç)

“*Bizim* bu şehirde geçirdiğ-imiz yıllar...”

“*Kadın-lar-ımız*, elbise yerine sanki semanın, beğendik-ler-i renkte bir parçasma (bürünmüşler) (R.H.Kar.)

“*Onların beğenecek-leri* eserleri...”

“*Sizin seçeceğ-iniz* parçaları...”

“*Çocuk-ların koşuşma-ları* kuşları ürküttü...”

“*İnsan-ların giyiniş-leri* farklı idi.”

3. -en, -(e,i) r ve -miş ekiyle yapılmış olan ortaçlar, çoğul eklerini, belirttikleri özneye bırakır:

“O bülbüller gibi ısrar eden ses-ler (A. Ş. His.)”

“Yanar döner fener-ler gibi... (R. E. Ün.)”

“Gün görmüş insan-ların meclisinde...”

(e,i) r, -miş ekiyle yapılmış ortaçların çoğul eki almış şekilleri, isimler ya da çekimli fiillere benzer: *Akarlar*, *dolmuşlar* gibi.

4. Bir önceki maddede incelenmiş olan (e,i)-r,mış eklilerden başka bütün ortaçlar, niteledikleri öznelerin yerini tuttıkları zaman, çoğul ekini kendileri taşırlar:

“Bu bahçenin iki kıyısında yaşayan-lar (R.E.Ün.)”

“Burayı ziyaret edecek-lerin fotoğraf makineleri alınıyor.”

5. Türkçe cümle kuruluşunda genellikle vücut üyeleri, bitkiler, hayvanlar, soyut isimler, cansız varlıklar, topluluk adları olan özneler; sayılar ve belgisiz sıfatlarla belirtilmiş ya da belgisiz zamir olan özneler, yüklemeleriyle

çoğulluk bakımından uyuşmaz. Cümlemside de bu durum görülür. Şu var ki fiilimsinin çoğul eki alması gereken yerlerde, belki anlatıma ağırlık vermemek için çoğullaşmadığı da oluyor:

“Çocuklar, bu türlü çalışma alışkanlığını *kazandıktan* sonra...” (*kazandı-k-lar-ından sonra* denmiyor.)

“*İnsanların* sporu *sevmesi*, (*sevme-ler-i* şeklinden daha çok)

“*Ataların* “aşını, işini, eşini bil” *demesi...*” (*demeleri* değil; çünkü *atalar* burada bir nesil olarak *çoğul* anlam da taşıyabilir)

Ögesiz Cümlemsiler

Cümlemsilerden bazıları yalnız yüklemden ibaret olabilir; özneler, bu fiilimsiler içinde, yukarıda incelenmiş olan durumlara uygun olarak, iyelik ekleri ve çoğul ekleri ile gösterilmiş bulunabilir:

“Misafir *umduğ-u-nu* yemez, *bulduğ-u-nu* yer” (Atasözü)

“*Geldiğ-inizi* işittim”

“Dün ağabeyim, *yaptık-lar-ımızı* düşünmüş de...”

“Ağlarım hatıra geldikçe *gülüştük-ler-imiz*” (Ş. Ka.)

Bu fiilimsilerden bazıları özneyi gösterecek bir ek de almamış olabilir; yukarıda gösterildiği gibi, ulaçlar, -mek’li mastarlar ve bazı ortaçlar bu ekleri zaten almaz. Bunlara ait olan özne ve başka tümleçler, bileşik cümlenin anlamından çıkarılır. Şu bir gerçektir ki, fiilimsiler, bazan tek başlarına da cümleye ayrı bir iş veya eylem anlamı katarak onu bileşik hale getirir. Bu etkileriyle kendileri de tek başlarına bir cümlemsi sayılır:

“*Gülerek* yanına yaklaştım” (Y.K.Kara.)

“Önüne gelen buraya uğruyordu da, *anlamadan, emniyet etmeden* içeri almıyorlardı.” (R.H.Kara.)

“*Gidip* ondan sorarım”, “*Gelip* Remzi Çelebiyi buldum” (A.A.)

“*İnip çıkmak*, misafir karşılamak ona kederini unutturuyordu.”

Ancak, fiilimsilerden bazıları, anlam bakımından bir fiilden ziyade soyut isim göstermekte olabilir:

“Ben bu *anlayışta, görünüşte* din dışı bile sayılabilecek başka dünya *görüşüne* bağlanacağım.” (S. Ba.)

Bu cümlede iki hüküm vardır: “Bir görüşe bağlanmak...” “Bu görüşün din dışı sayılabileceği.” Fiilimsi gibi görünen *anlayış, görünüş, görüş* kelimeleri, bu cümlede iş ve hareketten çok, soyut isimler bildirmektedir.

“Ağa, Yenibahçe’ye bir adam; Müteferrikabaşı’ya *sual* ve *araştırmaya* başka bir adam gönderdi...” (A.A.)

Bu cümlede “*sual*” nasıl bir isimse, “*araştırma*” da o değerde ve görevde bir kelimedir. Aşağıdaki örneklerde italik dizilen fiilimsiler de birer isim niteliğindedir:

“A, ne demek, *ağlama-dan ağlama-ya* fark var.”

“Bir *bilen-den* soralım.”

“*Gelen-den, giden-den* haber alırdı.”

“*Gelecek-te* ne olur ne olmaz.”

Fiilimsilerin bu türlü kullanılışları “giyim, ekin, kaynak, bulamaç” vb. gibi, fiilden yapılmış isimlere benzer.

FİİLİMSİLERLE KURULAN CÜMLEMSİLERİN TEMEL CÜMLECİĞE BAĞLANMA ŞEKİLLERİ

Bir önerme ya da hüküm grubu olan cümlemsiler, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, Türkçe’de başka bir hüküm grubu içinde yer alabilir ve o cümle içinde herhangi bir isim, sıfat, zarf gibi değer taşır. Cümle içine giren hüküm gruplarının yüklemeleri, çok zaman, fiilin isim soyundan olan şekillerine (mastar, ortaç, ulaç) girer ve bu fiilimsiler isim soyundan olan kelimeler gibi hal ekleri alır, çoğullaşır (Bkz. Özne ile yüklemün çoğulluk ilgisi s. 93), sıfat ve isim tamlaması kurar.

Cümlemsilerde yüklemelerin aldığı fiilimsi şekilleri, cümlemsilerin temel cümlecik içindeki görevleriyle ilgilidir; yani cümlemsi özne, nesne, yüklem ise, yüklemi çok zaman mastar (isim-fiil), cümlemsi sıfat ise yüklemi ortaç (sıfat-fiil), zarf ise ulaç (bağ-fiil) olur. Şunu da şimdiden belirtmek faydalı olur ki, bileşik cümleye bir öge olarak girerken çekimli fiilini ve iç kuruluşunu değiştirmeyen cümlecikler de vardır; bu şekiller ayrı bir başlık altında incelenmiştir (Bkz. s. 130).

Ayrıca ve önemle belirtmek gerekir ki cümlemsiler, yalnız temel cümlecığe değil, başka bir cümlemsiye de bağlanabilir.

MASTARLARLA KURULMUŞ CÜMLESİLERİN BAĞLANIŞLARI

Mastarlar *-mek*, *-me -iş* ve az kullanılmakla birlikte *-meklik* ekleriyle yapılan fiilimsilerdir. Bunların kurduğu cümlemsiler, bileşik cümle içinde tam bir isim gibidir.

Türkçe cümlede yüklem, kural olarak sonda bulunur; cümlemsilerde de böyledir. Bu sebeple cümlemsilerin temel cümlecige bağlanışları, genel olarak kendi yüklemleriyle; yani mastar cümlemsisinde, mastarladır. Belirtici görevde bulunan cümlemsilerin bu konudaki ayrılıkları, sırası gelince gösterilecektir.

Mastar cümlemsilerinde yüklem bir mastardır. “*Onun etkisinde olmak isterdim.*” (N. Ataç) cümlesinde, “onun etkisinde olmak”, -mek’le yapılmış bir mastarın kurduğu cümlemsidir.

“*Benim nasıl çalıştığımı bildiği için, güvendi bana.*” (Z. Al.)

örneğinde, “Benim nasıl çalış-tığ-ımı” cümlemsisini, -dik’le yapılmış bir fiilimsi kurmuştur. “Hem onun gerçekten boğulabileceğine inanırım.” (V. O. Bener) cümlesinin, “onun gerçekten boğulabil-ecek-i-ne” cümlemsisinde, yüklem olan fiilimsi, -ecek’le yapılmıştır.

-mek’li mastarlardan başka mastarların, -dik ve -ecek’le yapılmış fiilimsilerin iyelik ekleri aldıkları daha önce görülmüştü (Bkz. Cümlemsilerde Özneler. s. 92. Mad. 4). Bu fiilimsilerin, iyelik ekleri almış şekillerine çok rastlayacağımız için bu özelliği hatırlatmak faydalı görülmüştür. -dik ve -ecek eki ile yapılmış fiilimsilerin mastarlarla birlikte, aynı başlık altında incelenmeleri hem bu iyelik ekleri almak özelliklerinden, hem de ortaç gibi belirtici değil, mastar (isimfiil) gibi isim olarak kullanılmalarındandır.

Aşağıda 1. mastarlar, 2. -dik, 3. -ecek ekleri ile yapılmış fiilimsilerin kurduğu cümlemsilerin temel cümlecige bağlanma şekilleri, özellikleriyle incelenmiştir.

Mastarla Kurulmuş Cümlemsilerin Bağlanışları

Mastarlar bir eylemin soyut ismidir. -iş ekiyle yapılanlarda, yerine göre “tarz” kavramı da belirir.

1. Mastar cümlemsilerinin zamanla ilgisi :

Mastar cümlemsileri zaman bildirmez; eylemin zamanı, temel cümlecik yüklemının anlamından çıkar. Mastarlar genel olarak isim niteliği taşıdığı için, kurduğu cümlecik de bir isim gibi, her türlü kip ve zamanla çekilmiş olan temel cümlecige bağlanabilir:

“Mahmut Beyi yakından görmeyi ne kadar isterdim.” (O. Ak.)

örneğinde, -me’li mastar, geniş zamanın hikâyesiyle birlikte kullanılmıştır.

“... Birer yorgunluk kahvesi içmek için Hamza’nın kahvesine gideceklerdir.”

(O. Hanç.) Burada ise -mek’li mastar, gelecek zaman kipine bağlanmıştır.

Başka örnekler:

“Geliş-in onu sevindirdi.”

“Okumayı sevse...”

“Ağır ağır yürümek insanı dinlendiriyor”.

2 . Mastar cümlelerinin görevleri :

Mastar cümleleri, bir ismin cümledeki bütün görevlerini yapar ve isim hallerine de girer. Bu görev ve durumlar aşağıda gösterilmiştir:

a) Temel cümleciğe *özne* olur. Bu görevde, fiilimsi temel cümleciğe ismin yalın haliyle bağlanabilir:

“Bunu adlandırmak, değerlendirmek, saatlerce sürerdi” (S.K.Ak.)
özne özne

“Şiirin bir kıtasını okuyucularıma sunma-m, boynuma borç.” (O.V.Ka.)
(Mastar sonundaki -m eki isim hali göstermez.)

“Kızın balkondan bana gülüş-ü, ne hülyalara salmadı.” (S.K.Ak.)

b) Geçişli bir fiille kurulmuş olan temel cümleciğe *nesne* olur. Bu görevde iken fiilimsi yalın, -i ya da -e haliyle bağlanabilir:

“Başkalarına bilgin gözükmek isterler.” (N.Ataç)
nesne

“Annesine, babasına benim geldiğim-i söylemişti.” (S.K.Ak.)

“Çivileri birer birer ağzından çıkarıp köselenin üzerine çakma-ya başladı.”
(R.H.Kar.)

“Elindeki demiri eğmeğ-e gayret ediyor.”

c) Temel cümleciğe *dolay tümleci* olur. Bu görevde iken de anlama göre -e, -de, -den hal ekleriyle bağlanır:

“Benim gibi neye yaşadığını bilmeyenlere dünya cehenneminde eziyet
çektirmeye niyetim yok.” (M. Hacı.)
D. tümleci ,

“Cihan şoförünün direksiyon kullanması-na gelince...” (S. Koca.)

“Bir balkondan karşiki evin penceresine bakmak-ta ne umutlar... gizlene-
bilirdi.” (S.K.Ak.)

“Böyle şakalaşmak-tan pek hoşlanır.” (S. Koca.)

“Bu devin üstüne atılmak-tan hiç bir şey çıkmayacağını bilir.” (F.R.Atay)

Not: Dolay tümlecinin, eylemi yer yönünden tamamladığı başta açıklanmıştı. Ancak -e, -de, -den halindeki simler, yükleme yalnız yer anlamıyla bağlanmaz; amaç, sebep ilgisi de gösterir; bu anlamlarıyla de dolay tümleci değil, *zarf tümleci* olurlar:

"Elinizi öpme'ye, hayır duanızı alma-ya geldim."

Z.tümleci

Z.tümleci

(Cümlemsiler amaç bildiriyor)

"Ayakta durmak-tan yoruldu." (Cümlemsi sebep bildiriyor)

ç) Masterla kurulan cümlemsi, temel cümleciğin *yüklemi* olabilir:

"Bu memlekete sahip olmanın gerçek yolu, bu memlekete yaratıcı gücümü-zün damgasını vurmaktır." (C. A. Kans.)

"Bütün mesele, düşünle gerçeği çakıştırabilmekte..." (G. Dil) (Cümlemsinin mastarı, ismin -de halinde; -dir kaşacı da düşmüştür.)

"Maksadım, sizi menun etmek-tir."

"Asıl hoş olan, işten şikâyet etme-mesi-dir."

"Senin sinirine dokunmuş ya, köylünün hoşuna giden, kağınının gıcırdayışı-dır."

Not: Yüklem olan cümlemsi, bileşik isim cümlesinde temel cümlecik olur. Bu cümlecik çok zaman isim cümleciği niteliği taşır ve örneklerde görüldüğü gibi, koşaç alır.

3. Master cümlemsilerinin edatlarla bağlantısı :

Bir masterla kurulmuş olan cümlemsi, anlamın gerektirdiği bir edat da alarak temel cümleciğe bağlanabilir.

Bilindiği gibi, isimlerle kullanılırken her edat, her isim haline gelmez; yalnız hal ile kullanılan edatlar başka, -e, -den halleriyle kullanılanlar başkadır. Masterlar da isim hallerine girdikleri zaman, bu isim halleriyle kullanılabilen edatları alırlar.

Master cümlemsilerinin edat alarak kurdukları gruplar, temel cümleciğe zarf tümleci ya da sıfat olabilir. Zarf tümleci olanlar sebep, zaman, araç, amaç, uzaklık-yakınlık v.b. gibi anlamlar bildirebilir.

Aşağıda, master cümlemsilerinin edat alışları incelenmiştir. Bu şekillerden bazıları, zamanla, kalıplaşarak özel anlamlar almışlardır; bunlar ayrı başlıklar altında gösterilmiştir.

a) *Yalın haldeki mastarlarla kurulmuş cümlemsilerin edat alışları :*

-mek için: “*Tanınmak, alkışlanmak, daha geniş yaşamak için çalışmışlardır.*”

(N. Ataç) (Temel cümlecige sebep tümleci).

-mek gibi: “*Öğünmek gibi olmasın, ama Kayseriliyim...*” (Deyim)

Not : -mek’le yapılmış olanlardan başka bütün mastarların iyelik eki aldıkları daha önce belirtilmişti. Örnekleri: “*Rahat etme-niz için bir yastık koyayım.*” (sebep tümleci)

-mek ile: Mastarların *ile* edatıyla kullanılışı anlamca özellikler ve zenginlik gösterir. Başlıca şekiller aşağıda incelenmiştir:

aa) -mek ile “*Sen mazeret söylemek-le* kendini affettireceğini sanıyor-sun.” (cümlemsi amaç bildiriyor.)

“*Öyle bakmak-la* ne demek istemişti o kız?” (S.K.Ak.) (Yine amaç bildiriyor.)

“*Ömürleri çocuk doğurmak, konuk ağırlamak-la* geçerdi.” (M. Sey.) (cümlemsi tarz bildiriyor.)

“*Sefir Hazretleri aslen bahriyeden olmak-la* yat tenezzühünü çok sevip...” (sebep gösteriyor. Bu şekil eskidir.)

bb) -me ile, -iş ile: “*gitmesi ile* gelmesi bir oldu.” (İki işin bir anda oluşu).

“*Değneği kaldırışı ile* hayvanın sırtına indirışı bir oldu.” (İki işin bir anda yapılışı.)

“*Benim, ol demem-le* kimse şair olamaz. Onların “Ataç yok” demeleri ile Ataç kalkmaz ortadan.” (N. Ataç) (Yol, tarz.)

“*En rahat, en arızasız bir turist yürüyüşü ile* dahi bu mesafe...” (Y.K.Kara.) (yine tarz, şekil)

cc) Mastarlara gelen *ile* edatı, *beraber* (son yıllarda *birlikte*) kelimesiyle kalıplaşarak şu anlamları verir:

“*Bu işi bitirmekle beraber* sizden ayrılmayacağız.” (Yine de, bitirdikten sonra).

“*Dün çarşıya çıkmak-la beraber* istediklerimizi alamadık...” (Zıt anlam, aykırılık)

“*İçeri girmek-le birlikte* yere yığıldı...” (Zaman birliği.)

-mek üzre: “üzre” edatı ile kullanılan -mek’li mastarlar da anlamca çeşitlilik gösterir. Başlıca kullanılışları şunlardır:

“Viyana’ya gidecek *trene binmek üzere* gara geldim.” (C. Şa.) (Amaç bildiriyor.)

“Gün *batmak üzere...* Ey Koroğlu!” (A. K. Tec.) (Zamanca yakınlık)

“*Kitabınızı iade etmek üzere* almıştım.” (Şart)

Kalıplaşmış bazı şekiller : Yalın haldeki mastarlar “suret, sebep, cihet, hasep” kelimeleriyle isim tamlamaları kurar ve sonuna da *ile* edatı alarak temel cümlecige bağlanır. Bu şekiller, kalıplaşmış olarak kullanılır ve artık eskimektedir. Bu cümlemsiler zarf olur ve anlamları “Suret, sebep...” kelimelerinin kendi anlamlarıdır:

-mek suretiyle: “*Sefir Hazretleri bizzat gelmek suretiyle* arz-ı taziyet ettiler”

-me (-m, -n, -si) münasebetiyle: “*Uzun zamandır rahatsız bulunma-m münasebetiyle* görüşemedik.”

“*Doktorun seyahatte bulunması hasebiyle* muayenehanesi kapalı idi.”

“*Kendisi dayım olması cihetiyle*, ebeveynimden maduttu.”

b) *-e* halindeki mastarlarla kurulmuş cümlemsilerin edat alışları : Bunlar arasında, -mek’li mastarlar yoktur; çünkü mek’li mastarlar -e eki alınca -me’li mastarlara benzer. Aşağıdaki örnekler, -me, -iş ekli mastarlar üzerinde iyelik ve hal ekleriyle birlikte gösterilmiştir:

-me-si-ne göre: “*Evden erken çıkmasına göre* bir işi olmalı.”

-iş-imiz-e karşı: “*Uzlaşma teklif edişimize karşı* önce ses çıkarmadı.”

-iş-ler-i-ne kadar: “*İşçilerin adım atışlarına kadar* karışırlar.”

-me-si-ne doğru: “*Trenin gelmesine doğru (yakın)* istasyona vardık.”

-me-si-ne dek, değin (eski; yeniden kullanılmasına çalışılıyor): “*Güneşin batmasına dek (değin)* çalıştılar.”

Kalıplaşmış bazı şekiller : -e halindeki mastarlara “rağmen, nazaran, binaen, mebni” kelimeleri gelerek temel cümlecige bağlanma şekilleri kurarlar. Bunlar da bugün eskimiştir:

-me-si-ne rağmen: “*Zengin olmasına rağmen* zaruret içinde yaşar.”

-iş-i-ne nazaran: “*Söyleyişine nazaran* sel epeyce geniş tahribat yapmış.”

-me-si-ne binaen: “*Böyle söylemesine binaen* biz de hareket kararı verdik.”

-iş-imiz-e mebni: “*Anı hareket edişimize mebni* size veda edemedik.”

c) *-den* halindeki mastarlarla kurulmuş cümlemsilerin edat alışları:

-mek-ten çok (ziyade, fazla): “Her halde bir müddet için *nikbin olmak-tan çok*, bedbin olmak devresine girdiğimiz anlaşılıyor.” (Y. K. Beyat.)

- iş-i-nden beri: "Ankara'nın merkez oluşundan beri, bu şehri ilk defa görüyordu."
- me-si-nden önce: "Buraya gelmesinden önce bulunduğu görevler pek önemliydi."
- iş-i-nden sonra: "Abdülhamit hal'edilişinden sonra uzun yaşamadı."
- mek-ten dolayı: "Soğukta beklemekten dolayı hastalanmış."
- mek-ten ötürü: "Geç kalmaktan ötürü telâş ediyor."
- me-si-nden ötürü: "Söze boyum ile başlamam, nakışlarımın silinmesinden ötürüdür." (B.R. Eyüp) (Edat alan cümlemsi yüklem olmuştur.)
- me-si-nden naşi: "Sol gözünün çiçek hastalığı sırasında kör olmasından naşi "Kör Naşit" diye anılırdı."

Not: -den halindeki mastarlara gelen *dolayı*, *ötürü* edatları düşebilir; fakat cümlemsiler aynı anlamı bildirir: "Soğukta beklemek-ten hastalandı." gibi.

Kalıplaşmış bazı şekiller: -den eki almış olan mastarlar (-mek ya da -me eki ile yapılmış olsun), ise eki de alarak, şart anlamından uzak, "yerine, daha iyi olarak" anlamına zarflar yapar: "Soğukta beklemekten ise, bir taksiye binip evimize gidelim." "Sana yalvarmadansa işimi kendim yaparım." "Yalnız kalmadansa, Nato'ya girmek daha iyi." (B. Felek) örneklerinde olduğu gibi.

4. Mastarların kurduğu cümlemsilerin isimleri belirterek bağlanması:

a) İsim tamlamasıyla: Mastarlarla kurulmuş olan cümlemsi, bir ismi belirtili ya da belirtisiz şekilde tamlayabilir. Bu durumda, temel cümleciğe bağlanan kelime, cümleminin belirttiği isim olur. Tamlamanın temel cümleciğe bağlanması için gerekli isim hal eklerini ya da edatları mastar değil, tamlanmış olan isim alır:

"Bir toplum, bir takım duyguları yükseltmek dileğ-i-nden vaz geçemez."
(N. Ataç) tamlanan

"İşte, elimde bir mumla dolaşmaya başlamak karar-ı-nı, bu gece yarısında, o acı rüyadan sonra... verdim." (H.Z. Uş.)

"Bu dağlarda dolaşma-nın son-u hayır mı sanki?" (Y.K. Beyat.)

"Bu haksız oyunu sineye çekmek, ona boyun eğmek zorunluğunu duyardı."
(M. Sey.)

"Balıkla rakı içme-nin zevk-i-ni kimseden öğrenmiş değilim." (S.F. Abas.)

-dik'li fiilimsilerin, zaman anlamı yönünden böyle genişlik ve değişiklik göstermesi, onun kurduğu cümlemsilerin her çeşit kip ve zamanla çekilmiş temel cümleciklerle zaman yönünden uyuşmasına imkân verir. Yukarıdaki örneklerde bu durum da görülebilir.

2. *-dik cümlemsilerinin görevleri*: -dikli fiilimsilerin iyelik ekleri alabilecekleri daha önce açıklanmıştı. (Bkz. cümlemsilerde özneler s. 92 Mad. 4). Bu fiilimsiler, temel cümlecige özne, nesne, dolay tümleci, zarf ve yüklem gibi çeşitli öge göreviyle bağlanabilir; bu görevlerine göre çeşitli isim hal ekleri de alabilir. -dik'li fiilimsilerin kurduğu cümlemsilerin, temel cümlecige olan görevleri mastar cümlemsilerine benzediği için, bu görevler ayrı ayrı başlıklar altında incelenmemiş, birer örnek verilmekle yetinilmiştir.

Ancak, edatlarla birleşip zarf görevinde olan cümlemsilerin kuruluşları, pek çok ayrıntılar ve özellikler gösterdiğinden, bunlar aşağıda, 3. bölümde incelenmiştir.

Özne: “Yeter *senin elinden çek-tik-lerim*”

Nesne: “*Yap-tık-larımız-ı* asla kâfi görmüyeceğiz.” (Atatürk).

Dolay tümleci: “... Yazdıktan sonra *kaleminden çıktığı-ı-na* kendisinin de şaştığı sahneler meydana gelmiş...” (Y.N.Na.)

“*Bu meyvelerden dokun-duk-ların-da* yumuşaklık hissettin mi?”

“Ne anladın *gör-dük-lerin-den*?”

Zarf tümleci: -dik'le yapılmış fiilimsiler, ismin *-de* haline girerek (bazan iyelik ekinden sonra) kurduğu cümlemsiyi temel cümlecige zaman veya şart anlamlı bir zarf tümleci olarak bağlar. Bu şekil eskidir:

-dik'te: *Yavuz Sultan Selim Sivas'a vardık-ta* askerin halini fena görüp...”

-dik-im-de: “*Eve gelmediğ-im-de* henüz kimseler yoktu”.

-dik-leri-nde: “Borçlarını *ödedik-leri-nde* yeniden borç alabilirler.”

Şimdi bu şekiller “var-dığı zaman, gel-diği zaman, öde-dik-leri zaman” şeklinde kullanılır.

Yüklem: “İnsanın en iyi avukatı *yaptık-ları-dır*.”

3. *-dik cümlemsilerinin edatlarla bağlanması*: -dik eki ile yapılmış fiilimsiler, isim niteliği taşıdığı için, bulunduğu isim haline uygun gelen ve anlamın gerektirdiği bir edat alarak, kendi cümlemsisini temel cümlecige bağlar. Cümlemsiler, temel cümlecigin zarf tümleci olur.

a) -dik'li fiilimsiler, *ismin yalın halinde*, hemen her zaman iyelik ekleri almış olarak bir edata bağlanır. Aşağıda çeşitli iyelik ekleri ve başlıca edat örnekleri verilmiştir.

-dik-im gibi: "*Otomobile bindiğim gibi* o saat yanına vardım." (Hemen anlamına)

"*Ben bu durumu bildiğim gibi* daha fenasını da bekliyordum." (-den başka anlamına)

-dik-in kadar: "*İstedğin kadar* al."

-dik-i üzere: "*Bu kapıyı da, daha önce tarif edildiği üzere* boyarsın."

-dik-imiz halde: "*Biz insanlar, her gün ölüm gördüğümüz halde* ölüme alışamayız."

-diğ-iniz zaman: "*Erken kalktığınız zaman* adeta günün uzadığını sanırsınız."

-dik-leri için: "*Atatürk'ün laiklikten maksadını kavramadıkları için,* ona dinsiz diyorlardı".

-dik-i takdirde: "*Buraya tekrar geldiği takdirde* göreceği muamele başka olacaktır."

-dik-i cihetle: "*Bu adamı önceden tanıdığı cihetle* vereceği görevi tayinde güçlük çekmedi."

b) -dik'li fiilimsiler, *ismin -e haline* girerek bir edata bağlanır. Bu durumda fiilimsi iyelik ekleri de alır. Bu türlü edatlar azdır; bunlardan "binaen, nazaran, kıyasen" edatları da eskimiştir. Örnekler:

-dik-i-ne göre: "*Vaktinde gelmediğine göre* işi çıkmıştır."

-dik-i-niz-e binaen: "*Söylediklerinize binaen* yakında gelecekler demektir."

-dik-leri-i-ne nazaran: "*Erken başladıklarına nazaran* çabuk bitirmek istiyorlardır."

-dik-imiz-e kıyasen: "*Geçen yıl kazandığımızı kıyasen* bu yılki kazancımız az."

Not: "*Odasında nasıl yat-tığı-na kadar* müdahale ediyor" şeklinde, *kadar* edatıyla de bir kullanım varsa da, daha çok ağız (patois)lardadır. Bu söz: "*Odasında yatışına kadar...*" şeklinde kullanılır.

c) -dik'li fiilimsiler, *-den haline* girerek bir edata bağlanır. Bu isim halindeki fiilimsiler, edattan önce iyelik ekleri almış ya da almamış olabilir.

İyelik eki almaksızın:

-dik-ten sonra: "*Seninle konuştuktan sonra* kararımı değiştirdim."

-dik-ten başka: "*Beş kap yemek yedikten başka* üç kap da mahallebiyi sıyrınverdi."

-dik-ten kelli: “*Anasını dövdükten kelli* o evlattan hayır mı gelir.” (kelli, Anadolu ağızlarında “sonra, kıyasla” anlamlarındadır.)

-dik-ten itibaren: “*İşe başladıktan itibaren*, artık kimseyle ilgilenmez...”
İyelik eki alarak:

-dik-i-nden dolayı: “*Kulağı ağır işittiğinden dolayı* bağırmak zorunda kalıyordum...”

-dik-i-nden ötürü: “*Hizmetçi mutfakta tabağı kırduğundan ötürü* hanımın yanına süklüm püklüm girdi.”

-dik-iniz-den naşi (eskimiştir): “Bunlar, *makama yeni tayin edildiğinizden naşi* tebrikat için geliyorlar.”

Yukarıda incelenmiş olan cümlemsilerden “dolayı, ötürü, naşi” edatları düşebilir ve cümlemsiler, temel cümleciğe yine sebep anlamıyla bağlanır:

“*Direksiyon benim kumandamda olduğundan korkma*” (S. Koca.) “*Olduğundan dolayı*” denmeliydi.

“*Mağazamızda sayım yapıldığından*, bugün kapalıdır.”

4. -dik-li fiilimsilerin kurduğu cümlemsilerin isimleri belirterek bağlantısı :

a) İsim tamlamasıyla: -dik eki ile yapılmış fiilimsilerin kurduğu cümlemsiler, bir isimle, belirtili ya da belirtisiz şekilde isim tamlaması yapabilir. Bu durumda, temel cümleciğe bağlanan kelime, belirtilen isim olur:

“*Otomobilin kazaya uğradığı haberi* bize geç geldi.”

belirten belirtilen

“*İmtihanlarını bitirdiğinin ertesinde*, bir iş teklifi aldı.”

Bu örneklerde cümlemsiler tamlayan durumdadır. Cümlemsinin tamlanan oluşu, ancak kendi öznesiyle kurduğu isim tamlaması şeklinde görülür: “*Otomobil-in kazaya uğradığı...*” gibi (Bkz. s. 92).

b) Sıfat tamlamasıyla: -dik’li fiilimsiler, isimleri sıfat gibi belirttikleri zaman *ortaç* sayılır:

“*Doğmadık oğlan*” gibi. Bu durum “Cümlemside Özneler” bölümünde incelenmiştir; ortaçlarda da ayrıca incelenecektir.

Fakat, -dik’li fiilimsilerin bir edat olarak bir isme sıfat ya da bir sığata zarf olarak kullandıkları da görülür:

“*İçerde istediğ-in kadar odun* var.”

Sıfat isim

“Oda söylediğ-iniz gibi sıcak değil.”

zarf

sıfat

-ecek Ekli Fiilimsilerle Kurulmuş Bümlemsilerin Bağlanışları:

-ecek eki de, bundan önce incelenmiş olan -dik eki gibi, ortaç yapar. Fakat, bu ekin yaptığı fiilimsilerden bizim burada inceleyeceklerimiz, mastarlar gibi isim değerinde olanlardır. (-ecek’le yapılmış Ortaçlar için Bkz. s. 109.)

1. *-ecek fiilimsilerinin zamanla ilgisi*: Bu ekle yapılan fiilimsiler *gelecek zaman* anlamı verir ve bunlarda -dik’li fiilimsilerin zamanca anlam zenginliği yoktur.

“Bu ağacın Ankara ikliminde yetişemeyeceğini düşünmüşler.”

“Bugün geleceğinizi bana haber vermediler...”

Ancak, bu fiilimsilerle kurulmuş olan cümlemsiler, mastarlarla kurulanlar gibi, her türlü zamanla, kiple çekilmiş olan temel cümleciklere bağlanabilir:

“Babanın ne zaman döneceğini öğrendim.”

geçmiş

“Babanın ne zaman döneceğini öğreniyorum.”

şimdiki zaman

“Babanın ne zaman döneceğini öğreneceğim.”

gelecek

“Babanın ne zaman döneceğini öğreniyim.”

istek

2. *-ecek cümlemsilerinin görevleri*: -ecek’le yapılmış fiilimsilerin kurduğu cümlemsiler, temel cümlecige çeşitli öge görevinde bulunabilir. Bu görevlerde iken fiilimsi, kişilere göre iyelik ekleri ve görevine uyan isim hal ekleri alır:

Özne: “Ne zaman *döneceğ-im* belliydi.”

Nesne: “*Düşeceğ-im-i* bildin, *öleceğ-im-i* de bilirsin.”

(Nasrettin Hoca hikâyelerinden)

Dolay tümleci: “Ankara’ya *geleceğ-in-iz-e* sevindik...”

“*Sınavı kazanacağı-ın-dan* kimsenin çüphesi yoktu.”

Zarf tümleci: “Anlatacağım şeylere kimsenin *inanmayacağı-ın-dan* korkuyorum.” (O.A.K.)

Yüklem: “İyi bilinen bir şey varsa o da *çocuğ-un geç döneceğ-i* idi.”

3. *-ecek cümlemsilerinin edat alışları*: -ecek eki ile yapılmış fiilimsilerin kurdukları cümlemsiler, temel cümleciğe bazı edatlar alarak bağlanırlar. Bunlar temel cümleciğe zarf tümleci olur. -ecek'li fiilimsilere gelen edatlar aşağıda isim hallerine göre incelenmiştir:

a) -ecek'li fiilimsiler *isim hal eki veya iyelik ekiyle birleşmeksizin* bir edat alabilir:

-ecek gibi: “Çocuk balkonun kenarında *düşecek gibi* duruyor.”

-ecek kadar: “Henüz ata *binecek kadar* büyümedin.”

-ecek yerde: “Neticeyi doğrudan doğruya *bana söyleyecek yerde*, gitmiş...”
(Bunlar, çekimli şekillere de benzer, bkz. s. 132)

-b) -ecek'li fiilimsiler bir *iyelik eki ile birleştikten sonra* bir edat alabilirler. Bu fiilimsilerin iyelik eki almış durumları da yalın isim hali sayılır:

ecek-in gibi: “Buradan, bahçede oynayan *çocukları göreceğin gibi* örgünü de özersin.”

-ecek-i için: “Çocuk yarın işe *gideceği için* erken yatmıştı.”

-ecek-i sebebiyle: “*Kervanı eşkiyaya karşı koruyacağı sebebiyle* benden silâh istedi.”

-ecek-im kadar: “*Zaten ona yaklaşacağım kadar* yaklaşmıştım.”

-ecek-leri yerde: “*Çocuğu doktora gösterecekleri yerde* üfürükçüye götürmüşler.”

Bu anlamda edatsız da kullanılabilir: “*...doktora göstereceklerine...*” gibi. Bu kullanım da zarf görevindedir. Cümlede karşılaştırmanın bir terimini bildirir. Şu türlü kullanılışları da vardır:

“*Elma alacağına*, portakal al, daha ucuz.”

“*Dıvar badanasının rengi bembeyaz olacağına*, krem rengi olsun.”

c) -ecek'li fiilimsiler, bir *iyelik ekinden sonra ismin -e, -den hal eklelerinden* biri ile de birleşir ve sonra bu isim haline uygun gelen bir edat alabilir:

-ecek-im-e göre: “Bu parayı sana *kaptırmayacağıma göre* sen kısmetini başka yerde ara.”

-ecek-in-e nazaran: “Yarın tekrar *gelecekine nazaran* teklifini yenileyeceğini sanırım.”

-ecek-i-nden başka: “Daha *yiyeceğinden başka*, beş kap yemeği silip süpürmüştü.”

- ecek-i-nden dolayı: “Şehir elektrikle aydınlanacağından dolayı sokaklardaki fanuslara lüzum kalmamıştı.”
- ecek-i-nden ötürü: “Teyzem bizde kalacağından ötürü küçüklerde bir neşe vardı ki...”
- ecek-i-nden naşi: “Sefir hazretleri yarın hareket edeceğinden naşi hazırlık yapıyorlar.”

4. -ecek’li fiilimsilerle kurulmuş cümlemsilerin isimleri belirterek bağlanması :

a) İsim tamlamasıyla: -ecek eklerinin kurdukları fiilimsiler, bileşik cümlelerin bir ögesi ile, belirtili ya da belirtisiz bir isim tamlamasının tamlayanı olur. Bu tamlamalarda temel cümlecige bağlanan kelime, belirtilen isimdir:

“Cumhurbaşkanının buraya gel-ecekleri-nin tahmin-i büyük hazırlığa sebep oldu.”
isim

“Düşmanın Eskişehir gir-ecek-i şayialar-ı herkesi buz gibi dondurmuştu.”

-ecek’li fiilimsiler, mastarlarda olduğu gibi ancak kendi öznesinin tamlanamı olur. (Bak: Cümleminin kuruluşu. Özneler. s. 91 Mad. 3. b.)

b) Sıfat tamlamasıyla: -ecek’li fiilimsiler, isimleri sıfat gibi belirttikleri zaman *ortaç* sayılır. Ortaçlar bölümünde bu durum ayrıca görülecektir. (Aşağıya bkz.)

Bundan başka, -ecek’li fiilimsiler de, daha önce incelenmiş olan -dik’liler gibi, bir edat alarak, isme sıfat ya da sıfata zarf olabilirler:

“Bu dairede ailemize yetecek kadar oda yok.”
sıfat isim

“Çocuğu yatacak derecede hasta buldum.”
zarf sıfat

ORTAÇLARLA KURULMUŞ CÜMLEMSİLERİN
BAĞLANIŞLARI

Ortaçlar, fiilimsilerin sıfat gibi kullanılan şekilleridir. Bundan dolayı, kendi kurdukları cümlemsilerde özne ve tümleçleri belirtme görevinde bulunurlar.

Ortaç yapan ekler -miş, -dik, -ecek, (-e,-i)r (olumsuzu -mez), -en’dir; az olmakla birlikte -esi, -esice ekleri de ortaç yapar. Örnekler:

-miş: “Hele *tanın-muş* kimselerin cenazeleri tiyatro première’lerini andırır.” (M.C. Anday)

-dik: “Ya da arkalarından, *yaz-dıkları* şiirleri anarak ağıtlar düzerler.” (M.C.Anday)

- ecek: "Bu işe *yara-y-acak* tek *mısra* yazmamışımıdır." (M.C.Anday)
 -en: "Benimle birlik *düşün-en, duy-an, sev-en bir kadın.*" (Y. Atıl)
 -(e,i)r: "Hacı Salih Ağa *hatır gönül say-ar takımından.*" (İ. Tar.)
 -mez: "Paylaşılmasına *katlanıl-maz sevgilerin* ortağı oldu." (M. Sey.)
 -esi: "Öpül-esi yüzü daima güleç." (Bir şairden)
 -esice-: "Geber-esice herif gene sarhoş."

"Kan kus-asıca çocuk bana neler etti."

Bunlardan -miş, -dik, -ecek, açıkça zaman anlamları taşır. Öbürleri, yani (e,i) r, -en ve -esi, -esice açık bir zaman bildirmemekle birlikte, yerine göre belli zamanlar da gösterir. Ortaç yapan eklerden -dik ile -ecek, çok zaman masterlar gibi kullanıldıkları, isim hal ekleri ve iyelik ekleri alarak isim niteliği taşıdıkları için önceki bölümde masterlarla incelenmiştir. Bunların bu bölümde yalnız sıfatlık görevleri üzerinde durulacaktır.

Ortaç cümlemsilerinin bağlanışları üzerindeki özellikler aşağıda incelenmiştir:

1. *Sıfat gibi belirtme*: Ortaç cümlemsileri kendi öznesini veya tümleçlerinden birini belirtebilir. (Bkz. Cümlemside Özneler s. 90. Mad. 3) Temel cümlecige de bu belirtilen ögesi ile bağlanır. Bu öge bir isim ya da isim değerinde bir kelime olur ve ismin bütün hal eklerini alır; buna göre, ortaç cümlemsilerinin temel cümlecige bağlanışı, gerçekte bir ismin bağlanışdır. Bu cümlemsiler, temel cümlecik içinde çeşitli öge görevlerinde bulunabilirler. Aşağıda ortaç cümlemsisinin temel cümlecige öge oluş örnekleri gösterilmiştir:

Özne: "Paravana üstünde *mine ile bakan, inci ile gülen kızlar vardı*"
 (F.R.Atay)

"Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer."

Nesne: "Size *verdiğim kitabı* ne yaptınız?"

Dolay tümleci: "*İtilâf Devletlerinin İstanbul'da yaptığı törende hiç Türk yoktu.*" (C. Kudret)

"Her zaman hayal görünen bu evden herkes korkar olmuştu" (Ö. Sey.)

Zarf: "Atatürk'ün öldüğü gün, halkta endişeli bir heyecan ve yeis vardı."

Yüklem: "İyi eser, hiç eskimiyecek eser-dir." (O. Veli)

"Gerçek demokrasi önderi, halka kendi kendisini geri veren insan-dir."
 (C.A.Kans.)

2. *İsim gibi belirtme*: Ortaçlarla kurulmuş cümlemsiler, bir isimle tamlama kurar; belirten ve belirtilen olur. Bu tamlamaların temel cümle-

ciğe bağlanması, tamladıkları isimle ya da tamlanan olarak kendileriyledir:

Belirten: "Giden misafirler-in paltosu-nu tutarsın"

beliren cümlemsi isim

"Devlet, zevkinden başka bir şey düşünmeyen adamlar-ın eller-inde kalmıştı."

Belirtilen: "Zekai Bey-in kaçan at-ı şimdi hırsını..."

Belirten belirtilen cümlemsi

"O zaman-ın, kendi köşesinde hareketsiz yaşayan aydın-ı, bugün hayatın içinde bir önder..."

3. *İsmin yerini tutma*: Ortaçlar, bir ismi belirtmek yerine, o ismin yerini de tutar; yani bir isim gibi kullanılırlar. Bunlar isimler gibi hal ekleri ve çoğul eki de alırlar fakat iyelik ekleri almazlar. İyelik eki alan ortaçlar yalnız -dik ve -ecek'le yapılanlardır (Bkz. Aşağıda 4. mad.)

İsim gibi kullanılmış olan ortaçların kurdukları cümlemsilerin temel cümleciğe bağlanması, hemen daima ortacın kendisiyledir; çünkü önlerinde belirttikleri isim yoktur. Aşağıdaki örneklerde altı çizilen cümlemsilerin hem görevleri, hem de ortaçların isim halleri görülebilir:

"Dilden gelen, elden gelmez." (Atasözü)

özne

Gelen ortacı, belirmesi gereken "sözler" isminin de yerini tutmuştur.

"Bütün canlı mahlûkata nazaran insanın üstünlüğünü yapan, istidatlarının tenevvüüdür." (A. Ha.)

özne

"Düşmez, kalkmaz bir Allah." (deyim)

özne

özne

"Düşen düştü, ölen öldü." (A.H.Müft.)

özne

özne

"Bizden alacaklar-ı-nı tahsil etti."

nesne

"Görmemiş-in oğlu olmuş..." (deyimden)

tamlayan

Not: 1. -en eki ile yapılmış bazı ortaçların -de hal eki alarak zaman zarfı oldukları görülür:

“Dün size gelen-de, oğlanı hasta görmüştüm.”

“O hayırsızın evine *varan-da* babasına selâm et.” (Bu şekil daha çok Doğu illerimiz ağızlarında yaşamaktadır.)

Not : 2 . “Gelen gelen-e, kaçan kaçan-a...” gibi, -en ekiyle yapılan ve ikincisinde -e haline giren ortaç ikizlemeleri zarf olur:

“İşporta malları *kapan kapana* satılıyor.”

“Ordularımız önünden düşman *kaçan kaçana* dağılıyordu.”

4 . -dik, -ecek ortaçlarında özellikler: -dik ve -ecek ekleriyle yapılan ortaçlar bazı özellikler gösterir:

a) Ortaç iyelik eki almamış olabilir:

-dik: “Gün görmedik meralim ; yüzü gülmedik bir tanem.” (N. Cu.)

-ecek: “Başkalarının bakışları altında eriyip *kaybolacak bu hatıranın* benim malım olmasını sevdim.” (O. Ak.)

b) Ortaç isim tamlaması kurabilir ve iyelik eki almış olabilir (fakat, sıfat görevinde olduğu için isim hal eki almaz.)

“Kaleminden çıktığına *kendisi-nin de şaştığı-ı sahneler* meydana gelmişse...” (Y.N.Na.) tamlayan tamlanan

“Ağaca masallar söyledim: *sevebileceği, anlayabileceği masallar*, öyküküler...” (F.Kaya.) III.tekil kişi

5 . *Bağlandıkları cümlemsilerle zaman ilgileri*: Ortaçların zaman kavramı bildiren ya da bildirmeyenlerinin kurdukları cümlemsiler, her türlü kip ve zamanla çekilmiş temel cümlecik yüklemiyle uyuşabilir; çünkü ortaç, sıfat ya da isim görevi taşıdığı için ondaki zaman kavramı bu kullanmalara engel olmaz:

“Mine ile *bakan*, sedef ile *gülen* kızlar *görülüyor*.” (F.R.Atay)

“Sana *vereceğimiz* kızın bir oğlu *oldu*.” (Deyim)

“Eve *koyduğun* tehlikeli maddelerin yerini yalnız sen *bileceksin*, kimseye *haber vermeyeceksin*.”

“Meşrutiyet yıllarında, Avrupa *görmüş* adam baston sallayışından belli *olurdu*.”

Ortaç cümlemsilerinin temel cümlecige edatlarla bağlantısı :

Ortaç cümlemsisi, sonuna bir edat alarak temel cümlecige bağlanabilir; bu cümlemsiler temel cümlecigin zarfı olur. Ortaçın belirttiği isim bir edat

alarak cümlemsiyi bağlar. Bu durum, ayrıksı değildir; çünkü isimler her zaman bir edat alabilir:

“Sermet Bey, *atılan taşlar-a rağmen* hâlâ bu periye inanmıyordu.” (Ö.Sey.)

“*Aldığımız haberler-den sonra*, yeni kararlara ihtiyaç duyduk.”

Not : 1 . -en-e kadar: “gelen-e kadar” gibi kullanışlar bizce “gelen” ortacından türemiş bir şekil değil, “gel-e” ulacının -e eki almış şeklidir. Eğer ortaçtan çıkan bir şekil olsaydı, -ecek, -miş, -ir v.b. ekleriyle yapılmış ortaçların da -e eki alarak bir edatla zarf görevine girdikleri görülürdü. -e-n-e kadar şekli, ulaçlar bölümünde incelenecektir. (Bkz. s. 120.)

Not : 2. Aşağıda görülen -miş, -ecek, -yor, (-e,-i)r ekleriyle bitmiş ve bir edat almış fiilleri, edat almış ortaç saymamak gerektir. Bunlar ortaç değil çekimli fiillerdir; cümleciklerin temel cümlecige bağlanışlarında incelenecektir (Bkz. s. 132).

“Çocuk, *başı yere değ-ecek kadar* eğilmiş.”

“*Adam bir şey arı-yor gibi* yere bakıyordu.”

“*Kediyi okşa-r gibi* yapıyordu.”

CÜMLEMSİLERLE TEMEL CÜMLECİĞİN ÖĞE İLGİLERİ

Ögelerde Ortaklık :

Buraya kadar temel cümlecige bağlanış şekillerini incelemiş olduğumuz mastar ve ortaç cümlemsilerinin temel cümlecikle ögeler bakımından bir ortaklıkları olup olmadığına da göz atmak gerekir. Bundan sonra inceleyeceğimiz ulaç cümlemsilerinde bu konu her ulaça göre değiştiği için, ayrı ayrı gösterilecektir. Mastar ve ortaç cümlemsilerinde ise az çok benzerlik gösterdiğinden dolayı, bu bölümlerin bitiminde öge ortaklığı konusunu da ele aldık.

Cümlemsinin herhangi bir ögesi ile temel cümlecğin özne, nesne vb. gibi ögeleri ortak olabilir. Örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

Ortak özne : “Kendisini tanıdığım için güvendim.” (Her iki hüküm grubunun öznesi I. tekil kişi.)

Ortak nesne : “Sopayı kırmak amacıyla eline aldı.” (*Sopa*, hem *kırmak* fiilimsinin, hem *aldı* fiilinin nesnesi).

Ortak dolay tümleci : “Bugün düğün olacak evde geçen yıl biz oturuyorduk.” (*ev*, hem *düğün olacak* fiilimsinin, hem *oturuyorduk* fiilinin dolay tümleci.)

Olumlu-olumsuz önermelerin bağlanması :

Olumlu mastar ve ortaç cümlemsileri, olumsuz bir temel cümleciğe bağnabilir; bunun karşıt şekli de olabilir:

“Bana satacakları atı beğenmedim.”

“Asıl vermek istemediği kalemi beğendim.”

ULAÇLARLA KURULMUŞ CÜMLEMSİLERİN
BAĞLANIŞLARI

Ulaç adı verdiğimiz fiilimsiler, fiillerin bildirdikleri işlerin temel cümleciğe durum, sebep, sonuç, sıra ilgisi ve anlamlarıyla bağlanma şekilleridir. Ulaçlar kendi başlarına zaman bildirmezler; bağlandıkları temel cümleciğe göre zaman kavramı kazanırlar. -dikçe (uğra-dıkça), -meden (görüş-meden) v.b. ulaçlar, bazı dilbilgisi kitaplarında “zaman ulaçları” adıyla nitelendirilmişlerse de, bunların gösterdikleri, tekrarlanma, öncelik-sonralık sırası gibi bir zaman kavramıdır.

Ulaç cümlemsileri, temel cümleciğe yalnız zarf göreviyle bağlanır; halbuki mastar ve ortaç cümlemsileri her çeşit öge görevinde bulunabiliyorlardı. Bu sonuç, ulaçların kendiliklerinden zarflık, mastar ve ortaçların ise isimlik niteliği taşımalarından doğar.

Ulaçlar, zarflar gibi yalındırlar; ek almazlar. Ek almış olanlar, *koşarak-tan gibi*, ayrıca incelenecektir.

Ulaçlar incelenirken, geleneğe uyularak bağlama, durum, zaman, sebep gibi sınıflamaya gidilmedi; ulaçların anlam çeşitliliği ve bir ulacın yukarıdaki bölümlerden bir kaçına birden girebilmesi karşısında, bu sınıflamaların yetersiz olduğu görülerek her ulaçta anlamların doğrudan doğruya incelenmesi yolu tutuldu. Ayrıca, aslında mastar ya da ortaç olup da ulaç görevinde kullanılan ve kendi bölümlerinde incelenmiş olan -mek-ten sonra, -dik-ten ötürü, -dik-te v.b. gibi şekiller üzerinde tekrar durulmadı. Bununla birlikte, özel eklerle türemiş ulaçlar yanında, aslında ulaç olmayıp “gel-ir gel-mez, gel-di mi, oldum bittim” gibi çekimli fiillerden oluşmuşları kapsayarak çeşitli ulaçların saptanmasına çalışıldı.

Aşağıda, önce eklerle yapılmış, sonra başka söz bölüklerinden oluşmuş ulaçlar ele alınarak, kurdukları cümlemsileri, temel cümleciğe hangi anlamlarla bağladıkları incelenecektir.

-ip

-ip ekiyle oluşmuş ulaçların cümlemsileri, temel cümleciğe çeşitli anlam ilgileriyle bağlanır. Temel cümlecikle her zaman aynı özneyi taşır.

Bağlanışlar, bazı ilgi ve şekiller gösterir:

1. Anlam ilgileri:

- a) Eylemin sıralanması (arka arkaya oluş): “Çocuk *otur-up kalkıyor*, taşları *al-ip atıyor*.”
- b) Acele, hız: “Babam dün *uğrayıp* gitti.” “Kedi kuşu *kapıp* kaçtı.”
- c) Beraberlik: “*Okuyup* yazıyor.” “*Yedirip* yatıracak.”
- ç) Durum: “*Yemeğe giyinip* indi.” “*Taşa basıp* geçti.”
- d) Sebep-sonuç: “*Koşturup* yordu.” “*Zehir içip* öldü.” “*Bu hali görüp* silâha sarıldı.”
- e) Süreklilik: “*Yaşayıp* gidiyor.” “*Oturup* durdu.”
- f) Zaman önceliği: “*Ben o hayatı görüp* geldim.”

2. Bu ekle yapılan ulaçlar “de” edatı ile birleşerek anlama kuvvet verirler:

“Ben o hayatı *görüp* de geldim.”

“Bu değerler öznellikten *kurtarılıp da* nesnelleştirilebilseydi...” (S. Batu)
-ip ekli ulaçlar, aslında bir bağ görevinde olduğu için “ve” bağlacıyla yan yana gelmezler; fakat -ip ekli bağlaçlar arka arkaya sıralanınca araya “ve” koyan yazarlar da görülüyor.

“...gözlerini *açıp ve* kendine *gelip de* ya bir araba okunun karşısında...”
(Y.N.Na.)

3. -ip eki ile yapılan ulaç ve bağlandığı temel cümlecik, hep birden olumsuz olarak kullanılmaz; fakat ulacın anlamı, bağlandığı cümlecığe uyar:

“*Sabahtan beri hiç durup* dinlenmiyor.”

“*Oturup* durmadan çalışıyor.” (Oturmadan durmadan anlamına)

Ulaçla, bağlandığı fiilin anlamca ayrı buldukları kullanışlar da görülür:

“Gidip gelmemek var, gelip görmemek” (Deyim)

“Burada *durmayıp* yoluna *devam etti*”

4. -ip ekli ulaçların ikizleme, ikileme şekillerinde kullanıldıkları da olur. Bunlarda başlıca amaç, anlamı pekiştirme, tekerrürdür:

İkizleme: “*Yanlışları bulup bulup* karşıma geliyor, beni sinirlendiriyordu.”

İkileme: “*Yiyip içip* hoşça muradına ermiş” (Masal bitişi).

“*Durup dinlenmeyip* bana tarizde bulunuyor.”

-ce (-dikçe)

Bu ekin “cak, çağ (zaman)” kelimesinden geldiği bildirilmektedir. Bundan dolayı, yaptığı ulaçlarda, zaman anlamı üstündür.

-ce eki, -dik’le yapılan ortaçların sonuna gelir: *gördük-çe araştırdık-ça, bulduk-ça* gibi. Kurduğu cümlelisiyi başlıca şu anlamlarla bağlar:

1. Sebep: “Sende evlât avcısı, bende *kuyruk acısı yaşa-dık-ça*, dost olmayız.” (Deyim).
2. Sürelik: “*Ben gül-dükçe* o kızdı”
3. Artma: “*Gördükçe, düşündükçe, araştırdıkça* bu uçurumu daha iyi anlıyorum” (S. Batu)

“ol-dukça” kelimesi de mübalâğa bildirir: “Oldukça sofudur.” Bu kelime zarf olarak kullanılır.

-ce eki olumsuz köklere de gelir ve daha çok şart anlamı verir:

“*İlâç almadıkça*, perhiz yapmadıkça iyi olamazsın.”

“*Çalışmaya razı olmadıkça*, ailemizden bu sefalet eksik olmaz.”

-cesine :

-ce ekine, -si ile istek kipi eki -e (bkz. aşağıda -e) (-n kaynaştırma) nin eklenmesinden oluşmuştur. -cesine ekli ulaçlar genellikle tarz, şart anlamı verir. Temel cümlecikle aynı özneyi alır. Bağlandığı kökler üç türdür:

1. Daha çok -ir, -miş ile çekilen fiillere, az olarak da -iyor eki almış çekimli fiillere gelir:

“Bu işleri *bilir-cesine* konuşuyordu.”

“Sanki içinde *boğulur-casına* yüzdüğüm...” (S. Batu)

“*Tutkalla yapıştırılmış-çasına* birbirlerinden ayrılmaz oldular.” (M. Sey.)

“Söylediğine kendi de *inanıyor-casına* konuşuyordu.”

2. Bu ek -miş-miş, -iyor-muş, -ecek-miş, -ir-miş, -meli-imiş ekleri ile çekilen rivayet bileşik zamanlı fiillerle de kullanılır:

“Kanlıca körfezinde okunan gazeli, *Balta limanında söyleniyor-muş-casına* dinliyorsunuz.” (R.E. Ün.)

“*Yap-acak-mış-casına* söz veriyordu.”

“*Duyduğu coşkunluğu ona da geçirmek iste-r-miş-çesine* Lâleyi kolundan tuttu.” (O. Hanç.)

“*Her halde başar-malı-ymış-casına* çabalıyordu.”

3. -me ekiyle yapılmış olan masterla kullanılır; şart ya da durum bildirir:

“İşi bitirme-cesine pazarlık ettik.”

“Misafiri yemeğe alkoymak için *çarşaf yırtma-casına, kapı kapama-casına* ısrar ediyor.” (Deyimlerden)

4. Ekin, -me olumsuzluk ekiyle aldığı -memecesine şekli de vardır; bu şekilde yapılmış ulaçlar durum, şart bildirir:

“Sabahtan beri *oturma-ma-casına* ayakta dönüyor.”

“Gece bekçiliği *uyuma-ma-casına* yapılan bir çalışma ve dikkat işidir.”

-ince

Bu ekin, aslında “-kin-ce”, olduğu anlaşılmaktadır. -kin, fiilden sıfat yapan bir ektir: “kes-kin, bil-gin” gibi. k sesi düşmüştür. -ce ise, daha önce gördüğümüz ve “cağ” kelimesinden gelmiş olan ektir.

Bu ekin yaptığı ulaçlarla kurulan cümlelerde de zaman anlamı hâkimdir. Başlıca anlamları şunlardır:

1. Zamanda beraberlik:

“Sen *gel-ince* çalışırız.”

2. Durum: “Benim *elime düş-ünce* patrona dayattım.” (S. Koca.)

3. Şart: “Ancak *para al-ınca* işe başlıyor.”

4. Sebep: “Börk *düş-ünce* kel ayaza çıktı.” (Deyim)

-ince ekinin olumsuzluk eki -me ile birleşmiş şekli olan -meyince’li ulaçlar, temel cümlecik yüklemine de olumsuz hale girmesine sebep olur ve temel cümlecige şart anlamı ile bağlanır:

“*Yatağına yat-mayınca* uyuyamaz”

“*Ateş ol-mayınca* duman çıkmaz.” (Deyim)

“Sen *gel-meyince* içi rahat etmedi.”

“*Kancık dolan-mayınca* erkek dadan-maz.”

-ince ekinden türemiş olan “gelince” kelimesi, düşünceleri bağlayıcı bir ifade şekli kurmaya yarar; fakat kurduğu cümle, temel cümlecige bağlanmaz, kendinde kesilir: “Tazminat meselesine gelince...” “Lâkin Cihan Şöförlüğüne gelince, sen hiç...” (S. Koca.)

Anadolu ağızlarında olup son yıllarda edebî dile de girmiş olan *-diğince* ekli ulaçlar da vardır. “Elimden *gel-diğince* bitirmeye gayret ederim.” örneğinde görüldüğü gibi. *-diğince* eki, *-dik* ve *-ince* eklerinden oluşmuştur.

-inceye kadar, -inceye dek, -inceye değin

-ince ekinin *kadar, dek, değin* edatları ile birlikte kullanıldığı bu şekiller, temel cümlecige zaman sınırı anlamı ekleyen cümlemsiler kurarlar, *dek* ve *değın* edatlarının kullanılışı daha eskidir:

“*Su gelinceye kadar* kurbağanın gözü belerir” (Deyim)

“*Kahvelerimiz gel-inceye kadar* hiç konuşmadık. (M.Ş.E.)

“... Anın lûtfundan birisi oldur ki *her kula rızkını ölünceye dek* bir uğurdan vermedi” (Tarama Dergisi IV., s. 200)

“Göge ağdıktâ anınla bile zulmet ola, *tâ semaya nihayet buluncaya değın.*” (Tarama Söz. III. s. 173).

-e

-e eki, fiil köklerine gelerek ulaçlar yapar. Bu ek, istek kipinde görülen -e’dir. Ancak, -e ekiyle yapılan ulaçlar sınırlıdır; daha çok tekrarlı şekilleri kullanılır. Ulaçların kurduğu cümlemsiler, temel cümlecige çeşitli anlamlarla bağlanır:

1. Amaç: “*Eş dost hasta gör-e* geliyorlardı.” (M.Ş.E.)

“*Başa kak-a* söylemek.”

2. Zaman sınırı: “*Atatürk 10 kasım 1938 de saat 9 u 5 geç-e* öldü.”

3. Tarz: “*Bu işi ortaklaş-a* yaptılar.”

Çal-a kaşık, çal-a kalem gibi kullanışlarda her ne kadar sıfat olarak görülyorsa da, bu tamlamalar cümlede zarf, sıfat görevinde bulunur.

“*Çorbayı çala kaşık* bir dakkada bitirdiler.”

“*Çala kalem* yazar, yazardı.”

“*Çocuklardan rastgele birini* çağırdım.” (sıfat)

-e eki, çok kullanılan *göre* ve *diye* ulaçlarını da türetir. *göre*, -e halindeki isimlerle bir edat gibi kullanılır; görelilik (nispet) anlamı bildirir:

“*Biz-e göre*” (A. Ha.)

“*İslam dini-ne göre* dört kitabın dördü de hak.”

Diye ise, çekimli fiillerle kurulmuş cümlecikleri, temel cümlecige amaç, sebep anlamlarıyla bağlar:

Amaç: “*Çalışayım diye başa gitmiştim.*”

Sebeup: “*Kendilerini övdüğüm yazarlar az övdüm diye, isimlerini anmadıklarım da isimlerini anmadım diye bana içerlediler.*” (S. Bir.)

Bir sözü de bağlar: “Belki ağzımdan devletin amirlerine karşı kötü bir söz çıkar” diye çekildi gitti.” (F. Bayk.)

Bu ekle yapılp isim, sıfat, zarf olarak kullanılan kelimeler de vardır: *çevre, sapa, gele*. Bağlaç olarak kullanılan *ola ki* deyimi de böyle türemiştir.

-e -e

Bu fiilimsiler, -e ile yapılan ulaçların tekrarı ile kullanılan şekilleridir. Kurduğu cümlemsiler, temel cümlecik yüklemnin “nasıl, ne şekilde” yapıldığını anlatır. Tarz bildiren başka ulaçlara göre “süreklilik” anlamı da verir. Cümlemsinin öznesi ile temel cümlecğin öznesi ortak olur:

“*Kayıkcıları taşlar üzerine çarp-a çarp-a eski pöstekiye çevirecekti.*” (A.Mit.)

Bu ulaçların kullanılma örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

1. Aynı ulacın tekrarı ile (ikizleme), tarz:

“*Bu adam tufanı dalgalan-a dalgalan-a ilerliyordu.*” (A.H.Müf.)

2. Eş ya da zıt anlamlı iki ulacın yan yana getirilmesiyle (ikileme), tarz:

“*Ezil-e büzül-e padişahın huzuruna çıkarlar*”

“*Gide gele evlerini yol ettim*” (Halk şarkısı)

“*Hamamın bacasından yassıla yuvarlana çıkan duman...*” (R.H.Kar.)

“*Bakarsın yakamoz derinden toplana açıla parlıyor*” (S.F.Abas.)

3. -e -e ekiyle ulaç olarak yapılmış olmakla birlikte, birinci -e’si düşerek donup kalmış bileşik kelimeler de vardır:

“*Sen gitgide bir âfet-i devran olacaksın*” (Bir şarkıdan)

“*Düşmanı çepçevre (çepeçevre) sarmışlardı.*”

4. Ekin -i-i şekli de kullanılır; fakat gitgide kaybolarak bugün Anadolu ağızlarında kalmıştır:

“*Eğlen Murat, eğlen haber sorayım;*

“*Akıp gitme, dur eğlen-i eğlen-i.*” (Ke.De.)

“*Kalkar ördeğin çığlayı çığlayı*” (Ke. De.)

Bu ek ile yapılarak tek kelime halinde zarf gibi kullanılan kelimeler de vardır: aşır-ı, eni konu (en-e kon-a), dola-yı (fir dolayı da olur), götür-ü.

-e-n-e kadar

Bu ulaç, -e ekiyle yapılmış tek ulaçlara “-n” kaynaştırma harfi ile -e hal ekinin gelmesinden oluşur ve “kadar” edatıyla de uzar. “ince-ye kadar” şekline anlamca eşittir; zaman sınırı bildirir. (Eskiden bu şeklin “kadar” yerine “dek, değin” edatı alan şekilleri de vardı.)

“İleride yapılacak çok taraflı bir ödeme anlaşması yürürlüğe *gir-ene kadar*, ödemelerin devam etmesi gerektiğini yazıyordu.” (“Kim” dergisi)

“Ben *kalk-ana kadar* adam sıvışmış gitmiş.”

-esiye :

Ulaç yapan -e ekine, -si eki ve tekrar -e'nin eklenmesiyle oluşmuştur. Yalnız -esi şekli ortaç da yapar. (Bkz. Ortaçlar s. 109).

-esiye ekiyle yapılmış ulaçlar temel cümlecige daha çok, amaç, tarz anlamıyla eklenir. Cümlemsiyle temel cümlecigin özneleri çok zaman ortaktır:

1. Amaç: “Kulakları kırışte, *hiç bir şeyi kaçırmama-sıya* durumu izler.” (M. Sey.)

2. Tarz: “Çocukları öldür-*esiye* dövüyorlardı.”

“*Bunu bize kan-asıya* anlat da öğrenelim” (S. Eyüp. (M.A.Cim)

“Amerikaya gelen ilk göçmenler, *Appalachiane dağları üzerindeki ormanları kıy-asıya* kestiler.” (Türk Ansiklopedisi)

3. -esiye ekli ulaçların “ol-” fiiliyle yapılan şekli, di’li geçmiş kipinin I. tekil kişisiyle *oldum olasıya* şeklinde birleşerek sınırsız zaman anlamı veren bir deyim yapar; fakat öge almaz: “Bu binek taşı, bu kapının önünde *oldum olasıya* durur beyim.”

“Dil anlaşmazlığı yalnız bugünün işi değil ki. Bu *oldum olasıya* böyle gelmiş” (C.Kud.)

Ekin -esi şekli ile türemiş ulaçlardan bazıları, başka fiillerle kaplılaşarak kullanılır: *Yapası gelmek, göresi gelmek*” (Göresin mi geldi beni meleğim)

(Bir şarkıdan)

-erek :

Daha önce incelenmiş olan -e ekine -rek ekinin eklenmesinden oluşmuştur. -rek eki, eskiden sıfatlara gelerek şekil (ufa-rak, küçü-rek) ve karşılaştırma (yeğ-rek, tiz-rek) anlamı bildirirdi. Bu ek, taşıdığı şekil ve tarz anlamıyla son yüzyıllarda fiillerle de kullanılmaya başlamış ve ulaçlar yapmıştır.

-erek ekli ulaçların kurdukları cümlemsilerin temel cümlecikle öznesi bir olur. Bu cümlemsilerin temel cümlecige hangi anlamda bağlandıkları aşağıda incelenmiştir:

1. Tarz: “*Ağzınızı yaya-rak, gözlerinizden yaşlar akıtı-rak, yerlere serile-rek, çırpına-rak.... ağlayın*” (A. Ra.)

“Bu hassa, bir nevi yarını görme, yarını düşünme kudretiyle birleşerek onları alelâde hayvanlığın fevkine çıkarıyor.” (Y.K.Kara.)

2. Zamanda öncelik: “*Eski kanapeleri kaldırarak yerine bir divan koydu*”
“*Pencereyi açarak dışarı seslendi.*”

3. Zamanda sıra: İşlerin bir biri ardından yapılmış olduğunu bildirmek için de kullanılır; yani bir bağlayıcıdır ve -ip ekinin anlamını verir:

“*Çarşıya uğrayarak ekmek aldı.*” (“uğradı, aldı” anlamına)

“*Kitabı açarak işaretli yerleri gösterdi.*”

“*Köylüler telâşla harman yerine koşarak yangını söndürmeğe çabaladılar.*”

4. Sebep: “*Yadigârınıza bakarak sizi hatırlarım.*”

“*Hava alalım diyerek gezmeğe çıktık.*”

-erek eki, -den hal ekiyle de uzatılabilir. Bu şekliyle daha çok, tarzı mübalağa için kullanılır:

“*Uçarak-tan gidiyorum sılaya*” (C.S.Tar.)

“*İşin aslını bilerek-ten yalan söylüyor.*”

-erek ekinin ol- kökünden yaptığı “olarak” ulacı, isimleri, sıfatları ya da çeşitli hüküm gruplarını temel cümlecige görev ve “durum, amaç” anlamları ile zarf olarak bağlar:

Durum: “*Elinde bir değnek olarak içeri girdi.*”

Görev: “*Millî Eğitim Bakanı olarak bu duruma göz yumamazdı.*”

“*Bu işe biz dernek olarak giriştik.*”

Amaç: “*Bunu size hediye olarak veriyorum.*”

-eli

Bu ekle yapılmış ulaçların kurduğu cümlemsiler, temel cümlecige zaman başlangıcı anlamı katar:

“*Sen bu yerden gid-eli*

Seni söyler bana dağlar dereler” (Bir şarkıdan)

-eli ulaçlarının başka şekilleri vardır:

1. Bu ekle yapılan ulaçların “beri” ve “-den beri” edatlarıyla uzatılmış olanları anlamca açık ve kuvvetlidir.

a) Ulaş, “beri” edatı ile uzayabilir:

“Bahar gel-eli beri sıhhati düzeldi.”

“İstanbul’a göç ed-eli beri huzuru kaçtı.”

b) Ulaş, “-den” hal eki ve “beri” edatının ikisini birden alır:

“Bu adamı göreliden beri işinin rast gitmediğini söyler.”

“Osmanlı saltanatı inhitata başlayalıdan beri, arkasında uzun bir hizmet silsilesinin ağır ve paslı zincirini sürüklüyor.” (Y.K.Kara.)

2. Bu ulaçların bir de, -di’li geçmişin bütün kişileriyle çekilmiş fiillerle kullanılan tekrarlı şekli vardır. Bu da zaman başlangıcı işaret eder ve anlamca mübalagalıdır:

“Bu memlekete geldim geleli bir gün rahat yüzü görmedim.”

“Yavrum bu adamla evlendi evleneli neşe nedir tatmadı.”

-(e,i)r -mez

Bir fiil köküne, geniş zamanın bir olumlu, bir olumsuz ekinin ayrı ayrı gelmesiyle yapılmış ortaçların arka arkaya kullanılması ile oluşan bu ulaçlar, bildirilen işle, temel cümlecik yüklemeleri arasında, keskin bir zaman birliği gösterir:

“Ataç, Dağlarca ile kavgalıydı ya sanatını severdi; “Geçen Zaman” adlı şiirini görür görmez ezberlemişti, her gördüğüne okuyordu.” (Ulus’tan)

“Bu küçük, gözümün önünden kaybolur olmaz, sümbülî çehreli bir tanesi daha göründü.” (A.Ra.)

“Köpek, yabancıyı görür görmez üstüne atıldı.”

-meden

-me olumsuzluk eki ve -den hal eki ile meydana gelmiştir. -me eki bazan -mez olarak da görülür (-mezden). Bu eklerden dolayı, yaptığı ulaçların anlamları olumsuzdur. Temel cümlecik fiilinin olumlu ya da olumsuz bulunduğuna göre iki türlü anlam verir:

1. Temel cümlecik fiili olumlu ise, ulacın gösterdiği işin daha önce geçtiği anlaşılır:

“Kapı, ben gel-meden kapanmış”

“İşte tabut kadar ve içerisine uzanmadan ölümü hatırlatan yataklar...”

(C. Şa.)

2. Temel cümlecik fiili olumsuz ise, ulacın gösterdiği iş, temel cümlecik anlamı için şart, gereklilik bildirir:

“*Abdest almadan* namaz kılınmaz.”

“*Yazıya başlamadan* düşünemiyorum diyor bazı yazarlar.”

“*Azık almadan* yola çıkmamalı.”

“Medenî kanuna göre 18 yaşına basmadan evlenilemez.”

Bu örneklerdeki hüküm grupları yer değiştirebilir; cümlemsi “önce” kavramı verir:

“*Namaz kılmadan* abdest almalı” “*Yola çıkmadan* azık almalı.”

İncelemiş olduğumuz bu ulaçlar 1. ve 2. bölümlerde açıklanan anlamlarda kullanıldıkları zaman, “önce, evvel...” gibi edatlar alabilirler. Bu edatlarla -mez-den ekli şekli de kullanılabilirler:

“*Siz gel-mezden önce* söylemiştim.”

“*Evi babam öl-mezden evvel* satmıştık.”

3. -meden ekli ulaçların kurdukları cümlemsiler, tarz anlamı da verir:

“*Koskoca denizle insan zerrelerinin dostça oynaşmalarını neşe bulmadan* seyrettim.” (A. Ha.)

“*Her zamanki itinayı göstermeden* tıraş ediyor.” (S.Ta.)

“Çok geçmeden” zarf deyimi, bu ekten türemiştir.

-meksizin

Bu ek, mastar eki olan -mek, olumsuzluk anlamı veren -siz ile, bazı tarz zarflarında görülen -in (ardın ardın, uğrun uğrun) ekinden oluşmuştur. Kurduğu ulacın daha önce incelenmiş olan -meden ekinin ulacına yakın bir kullanılışı vardır. Başlıca anlamları şunlardır:

1. Ulaç, kendi cümlemsisinin bildirdiği işin, gerektiği halde yapılmamış olduğu anlamını verir:

“*Kahvaltı yap-maksızın* yola çıktı.”

“*Daha önce bizimle görüş-meksizin* kendi kendine karar vermiş.”

2. Ulacın gösterdiği iş, temel cümlecik yüklemine tarzını bildirir:

“*Yeni İstanbul yolu, Bolu-ya uğra-maksızın* Adapazarı'na varıyor.”

“*Ardına bak-maksızın* yürü.”

“*Gerçeği bil-meksizin* söylüyor.”

Ekin -mesizin (yani -me ile yapılan) şekli kullanılmaz; fakat -mesiz şekli ağızlarda vardır:

“Sabahleyin yüzünü bile yıka-masız kapıma dayanmış.”

Ayrıca, yine ağızlarda -meyişin ekiyle yapılmış ulaçlar da kullanılır. Bu ek de -me, -iş ve -in eklerinden oluşmuştur:

“Siz toplantıya gel-meyişin merak ettim.”

-meyişin ekinin olumlusu -işin eki de ulaçlar yapar, “-ince” ekinin zaman anlamını verir:

“Küçük çocuk içeri gir-işin, hepimizde bir neşe ki sorma.”

-iken

“imek” fiilinin ulacıdır. (“ermek-irmek” köklerinden “er-ken, ir-ken” şekli, sonradan -iken olmuştur.) Kökün seslisine uyarak kalınlaşmaz; bu durumda, ek olmadığını, henüz ayrı bir kelime gibi düşünüldüğünü gösterir.

1. -miş, -yor, -ir, -ecek, -meli ekleri ile çekilen fiillerle kullanılır:

gel-miş		iken (-ken)
gel-iyor		
gel-ir		
gel-ecek		
gel-meli		

Ancak bu fiiller, -ken ile kullanılırken, -ler'den başka kişi eki almaz; “Ben geliyorumken” denmez.

“Atatürk'ün en manalı resimlerinden biri *Mersin Millet Bahçesinde konuşur-ken* çekilen resimdir.” (C.A.Kansu.)

2. Aslı cevher fiili olduğu için isim ve sıfatlara, fiilimsilere isim cümlemlerine gelip, fiillerle kullanışı gibi cümlemsiler kurar:

genç		iken (-ken)
yorgun		
ayakta		
çocuk		

“Alaca bir karanlık sarmada-yken her yeri, – Atlarımız çözüldü, girdik handan içeri.” (F.N.Çam.)

3. -iken ile yapılan ulaçlar şu anlamları verir:

a) Ulacın gösterdiği iş, temel cümlecik yükleminki ile aynı zamanda geçer:

“Yağmur yağar-ken ben bahçede ark açıyordum.”

“*Sen ekilir-ken ben göcektim.*” (Deyim)

b) Ulaçın kurduğu cümlemsi, temel cümleciğin anlamına karşıt bir anlam verir:

“*Maşa var-ken elini yakma*” (Atasözü)

“*Ben sana soracak-ken sen bana soruyorsun.*” (M. Hacı.)

“*Biri patlayasıya yerken, öbürü, sofraya bile bakamıyordu.*”

c) Temel cümleciğin bildirdiği işin hangi durumda yapıldığını gösterir:

“*Murat keyifli keyifli kaşınırken, gözü ta aşağılardan hızlı hızlı gelmekte olan Salman Çavuş’a ilişti.*” (O. Kem.)

“*Şimdi ancak şimdi, yeryüzünün kerevetinde yatar-ken anlıyorum.*” (F.Ka.)

“*Şair onu yazar-ken göksünden bir şeyler koparmış ve o şiirin içine koymuş.*” (C.S.Tar.)

-di...medi

-di’li geçmişin olumlu ve olumsuz ekleriyle çekilen fiiller, “o anda, hemen” anlamı veren ulaç cümlemsileri kurar:

“*Babam içeri girdi girmedi, kendisini telefonda çağırdılar.*”

“*Elma koparayım diye kolumu kaldırdım kaldırmadım belime bir ağrıdır yapıştı.*”

Bu şeklin daha çok I. III. kişilerinin kullanıldığı görülmektedir.

-dim...dim

Bu eklerle, “eskiden beri, çoktandır” anlamını veren “oldum bittim” zarf deyimi yapılır. Deyim, yukarıda incelediğimiz ulaçlar gibi öğeler alıp cümlemsi kurmaz, tek başına bir zarf gibi kullanılır:

“*Bu yollara kar oldum bittim erken düşer.*”

“*Oldum bittim bu çocuk hasta.*”

ULAÇ CÜMLEMSİLERİNİN TEMEL CÜMLECİKLE ÖĞE İLGİSİ

Ulaç cümlemsileri her çeşit öğeyi alabilirler. -ip, -cesine, -e -e, -esiye, -erek ekli ulaçların çok vakit temel cümlecikle aynı özneyi istedikleri, yerlerinde işaret edilmiştir. Ayrıca “oldum bittim, oldukça, ola ki v.b.” gibi ulaçlardan türemiş deyimlerin de hiç öge istemedikleri açıklanmıştır.

II. İSİM CÜMLESİNDEN OLUŞAN CÜMLEMSİLER

İsim cümlesi, bir nitelik, durum, sayı, işaret sıfatı v.b. nın, bir özne ile olan ilgisini, hüküm olarak bildiren bir kelime grubudur: "Ev güzeldir, çocuk hasta idi. Ağaç yüksekmiş" gibi.

Bileşik cümle içinde kelimeler bu ilgilerle de gruplanmış bulunabilir. Ancak, isim cümlesine bir cümle şekli veren koşaç (-dir, -idi, -imiş v.b.), çekimli fiillerde olduğu gibi şekil değiştirip bir fiilimsi olarak, grubun cümleliğini korumaz; bazan kaybolur, bazan ek-fiilin ortacı sayılan *-ki* ya da ulacı sayılan *-iken* şeklini alır; bazan da yerini *olmak*, *bulunmak* yardımcı fiillerine bırakır.

Aşağıda isim cümlelerinin, bileşik cümle içinde aldıkları başlıca şekiller incelenmiştir. Ayrıca bu grupların temel cümlecige hangi görevlerle bağlandıkları da işaret edilmiştir.

1. Hüküm, bileşik cümle içinde isim ya da sıfat tamlaması şekline girer.

a) İsim tamlaması şeklinde: "Kumaş güzeldi, bu kadının dikkatinden kaçmadı" cümleleri, bileşik cümle ile anlatılmak istenirse "*Kumaş-ın güzelliğ-i* kadının dikkatinden kaçmadı" şeklini alır. Güzeli sıfatı da *güzellik* şeklinde isim olur.

Şu cümlelerde de böyledir: "*Efendi hasistir*, bu huyu evdekileri bıktırmıştır *-Efendi-nin hasisliğ-i*, evdekileri bıktırmıştır." "*Hava iyi*, bunu görünce sokağa çıkmak istedim. *-Hava-nın iyiliğ-i*, bende sokağa çıkmak isteği uyardı" "*Bu oda ferahmış*, bilmezdim. *-Bu oda-nın ferahlığ-ını* bilmezdim."

b) Sıfat tamlaması şeklinde: "Bu çerçeve altındır. Kıymetli resimleri buna koyahm" cümleleri, girişik cümle olarak söylenmek istenirse, "kıymetli resimleri *bu altın çerçeveye* koyahm" denebilir.

İsim ve sıfat tamlamaları bileşik cümlede her türlü görevde bulunacakları için, isim cümleciginden dönüşmüş olanlar da aynı görevleri alabilir.

Not: Bir fiil cümlesinin de, cümlemsi kalıbına girince öznesi ile yüklemnin isim tamlaması durumuna girdiği görülmüştü. (Bkz. I. Fiilimsi ile kurulan cümlemsiler. Özneler. s. 90. Mad. 2,3.) Bu durumu, özellikle *-me*, *-iş*, *-dik*, *-ecek* ekleriyle yapılmış olan fiilimsilerin, isim cümlesi yüklem gibi, birer isim niteliği taşıması ile birleştirmek yanlış olmaz kanısındayız.

2. İsim cümlesindeki ek-fiilin (koşaç) yerini, *olmak*, *bulunmak* yardımcı fiillerinden yapılmış fiilimsiler alır (*Etmek*, *yapmak*, *kılmak* yardımcı fiilleri kullanılmaz; çünkü bunlarda *oluş* anlamı yok, kışık vardır):

“Onda bulduğum *tesellinin bir nevi zehir olduğunu* bile bile” (A.Ş.His.)

Burada görülen cümleminin asıl şekli “teselli bir nevi zehir-dir” idi. -dir kosacının yerini, *olduğu* fiilimsisi almıştır. Başka örnekler:

“*Kuzinimin ayrıca edebiyata meraklı olduğunu da biliyordum.*” (Y.K. Kara.)

“*Oğlunun da sanıklar arasında bulunacağını hiç sanmamıştı.*”

“*Evinin camiye yakın bulunuşu ona ayrı bir saadet...*”

“Var, yok” kelimeleri ile kurulmuş olan isim cümleleri de bileşik cümle içine girince, “var, yok” yerine çokluk *olmak, bulunmak* fiillerinin fiilimsi şekillerini alırlar:

“*Paran var, bunu biliyorum-Paran olduğunu* (ya da paranın olduğunu) biliyorum”

“Yok” kelimesiyle kurulmuş olan cümleler ise aynı fiillerin olumsuz şekilleriyle söylenir:

“*Paran yok, biliyorum-Paran olmadığını biliyorum*” gibi.

“Var olmak, yok olmak” gibi fiillerin daha özel anlamlar bildirdiği göz önüne alınarak, cümleside yüklemelerin bu şekle girmeyeceği düşünülmelidir.

“Olmak, bulunmak” fiillerinin fiilimsileriyle, bir fiil cümlelisi şekline girmiş olan isim cümlecisi, fiil cümlelileri bölümlerinde incelenen görevleri alabilir.

3. Hüküm grubu, koşacını büsbütün kaybetmiş olabilir. Bu durumda, grup bozulmaz ve girişik cümle içine çeşitli görevlerle girer:

“Anadolu köylerini böyle, *kendi içlerinde münzevi, fakat memnun gördüm.*” (R.K.Kar.) Yazarın amacı, “Anadolu köyleri kendi içlerinde münzevi-dir, memnun-dur” demektir. Cümlelerden kosaşlar düşmüştür.

“*Sen bu kadar saf, bu kadar bön nereden büyüdün?*” (H.R.Gür.)

“*Adam biraz şaşkın, dönüp ona bir göz attı.*” (S. Koca.)

“*Traktörler, burunları yerde, domuzlar gibi ağır ağır yürüyorlar.*” (S.Koca.)

İsim cümleleri şeklinde oluşmuş fakat kosaşları düşmüş pek çok özne ve yüklem grubu, dilimizde yarı kalıplaşmış olarak cümle içine girer. Aşağıda verilmiş olan örneklere, birer “olarak” fiilimsisi eklersek isim cümlesi şeklinde kuruldukları anlaşılır: “Cep dolu, para peşin, göğüs bağı açık, baş yerde, surat asık...”

Bu gruptaki birinci kelimeler iyelik ekleri, almış olarak da görülür: “ceb-i dolu, para-sı peşin, gök-sü bağı-ı açık, baş-ı dik, bel-i hükük, baş-ı kel.”

Koşacını kaybetmiş olan isim cümlecikleri, temel cümlecığe çok zaman zarf tümleci olarak bağlanırlar.

4. Cümlelerin koşacı, ek-fiilin ortacı sayılan *-ki* ya da ulacı sayılan *iken* (*-ken*) şekillerine girebilir:

a) Koşacın “olan” anlamıyla *-ki* oluşu:

“*Elde-ki serçe, damda-ki tavuktan yeğdir.*” (Atasözü)

Artık bir ek durumunu almış olan *-ki*, iyelik eki almış kişi zamirlerine gelerek zamir yapar: *benim-ki, onun-ki, senin-ki, sizin-ki...* Daha çok *-de* halindeki isimlerle zamir ya da sıfat yapar: *Masa-da-ki* (kalem), *ev-de-ki* (mesele)... (*çok-tan-ki mesele* gibi *-den* haliyle kullanılışı ayrı bir durumdur.) Ayrıca, bazı edatlara da gelerek onların bağlı olduğu grubu sıfat yaptığı görülür:

“*Seni görmeden önce-ki kanaatim...*”

“*Bu geniş eve çıktıktan sonra-ki durumu.*”

“*Şimdiye kadar-ki çalışmamız (az kullanılır.)*”

-ki almış bir kelime sıfat ya da zamir olduğu için, cümle içindeki görevi, bu niteliği ile belirir.

b) Koşacın “durumda, olarak” anlamıyla *-ken* (*iken*) oluşu:

“*Mağlûp-ken ordu, yaşlı durur-ken bütün vatan*” (Y.K.Beyat.)

“*Hümeýra daha meydanda iken bu ne rezalettir.*” (M. Sey.)

Bu türlü gruplar, temel cümlecığe zarf olur. (Bu ekin fiillerle kullanılışı için Bkz. “Ulaçlarla Kurulmuş Cümlemsiler”. s. 125).

5. İsim cümlelerinin “değil” kelimesi ile olumsuzlaştırılmış şekilleri, bileşik cümleye girince, kuruluşunu kaybetmez; sıra cümlecığin bir parçası olur, parantez cümlesi durumunda bulunur, anlamı sınırlayıcı görev alır:

“*Venizelos dedi ki: “Beni bugün düşüren milletim nankör değil yorgundur”*
(Y.K.Beyat.) (Sıra cümlecikler)

“*Mustafa Kemal hiç bir zaman cenkçi değil... sulh ve müsalemete teşne bir millet olduğumuzu bağırıyordu.*” (Y.K.Beyat.) (“millet” isminin anlamını red yoluyla belirtici.)

CÜMLE İÇİNDE HÜKÜMLEME GRUPUNA BENZER KELİME KÜMELERİ

Basit ya da bileşik cümleler içinde, anlamca ve isim hal ekiyle şekilce bağlanmış kelime kümelerine rastlanır: *İş-e yakın, ev-e yakın, san-a münasip* gibi... Bu grupları, yukarıda incelenmiş bulunan, koşacı düşmüş isim cümleleri saymak mümkün değildir; çünkü bir hüküm niteliğinde değildirler ve özneleri de yoktur. Ancak *iş, ev, sen* kelimeleri tümleç görevinde ve şeklindedir. Bu gruplar, sıfat ya da zarf göreviyle kullanılır:

“*İşe yakın bir adam...*”

“*Eve yakın bir dükkân...*”

“*Senden yana (konuştu...)...*”

Aşağıdaki gruplar da bu yapı ve niteliktedir: “*san-a kırgın, kız-a vurgun, on-a uygun, Van’a sürgün, başarısızlık-tan üzgün, yan-a yatık, baş-a kakinç, parası-na sıkı, beş kuruş-a simit, boş-a yemin (and), işi-ne dikkatli, subaylık-tan emekli, cep-te para, isteg-e uygun, halin-den memnun, on-dan iyi, ben-den boylu, demir-den yürek, kar-dan adam, göz-de adam, san-a lâyük, on-a nispet, İstanbul’a nakil...*”

III. ÇEKİMLİ FİİLLERLE KURULMUŞ CÜMLECİKLERİN TEMEL CÜMLECİĞE BAĞLANMASI

Önceki bölümlerde mastar, ortaç, ulaçlarla kurulmuş ya da isim cümlesi olan hüküm gruplarını (cümlemsileri) ve bunların bileşik cümle kuruluşuna bir kelime gibi girerek hangi görevleri yaptıklarını inceledik. Türkçe’de çekimli fiillerle kurulmuş olan grupların, yani cümleciklerin de cümlemsiler gibi, temel cümlecığe bir öge ya da belirtici olarak girdikleri görülmektedir:

“*Türk dilâverlerinin ervah-ı mübahatine neler ilham ve ihda etti bilmem*”

(S. Nazif)

Bu cümlede, eğri dizilmiş olan parça, çekimli fiille kurulmuştur ve “bilmem” temel cümlecığine de “nesne” görevi ile girmiştir. İsim cümlecikleri de, kendi kuruluşlarını bozmadan, bileşik cümle içine girebilir:

“*İçinde kötülüğü yok biliyorum.*” (O.V.Kamk)

Cümlecğin, bileşik cümle içine bu şekilde girişi, sıra cümleciklerdekinden ayırır. İncelediğimiz örnekte, cümlecik temel cümlecğin bağımlı (subordonnée) bir parçasıdır; sıra cümleciklerde ise, bağımlılık yoktur, cümlecikler yan yana (juxtaposée ve coordonnée) dir. Zaten temel cümlecığe bağlanması,

yani görev bakımından cümlemsiye benzemesi dolayısıyla burada incelenmektedir.

Bu şekilde bağlanan cümlecik, bileşik cümle içinde kendi kuruluşu ile daha çok belirir. Ayrıca bileşik cümle, anlamca açıklık, kesinlik, deyiş yönünden hafiflik kazanır. Türkçe'de eskiden beri kullanılan bu şekle, konuşma dilinde pek sık baş vurulurdu. Son zamanlarda Türkçe cümleyi daha kolay anlaşılır bir duruma getirmek isteyen yazarlarca yazı dilinde de çok kullanılmaya başladı.

Çekimli bir fiille kurulup, bileşik cümleye bağımlı olarak giren cümlecikler, fiilimsilerle kurulanlar gibi, cümlede öge görevinde bulunur; belirtici olur; çeşitli edatlar alabilir; "mi" edatı ile birleşerek, temel cümleciğe çeşitli anlamlar verebilir. Kısaca, cümlemsiler gibi, bir kelime yerine geçebilir. Aşağıda bu özellikleri incelenmiştir.

1. Cümleciğin Öge Oluşu:

Çekimli fiille kurulan cümlecikler, bileşik cümle içinde daha çok *nesne* ve *zarf* görevinde bulunmaktadır. Dolay tümleçleri -e, -de, -den hal ekleri istediği, çekimli fiillerin sonuna ise bu ekler gelmediği için, bu cümlecikler ancak anlamca dolay tümleci görevinde bulunmaktadır. Özne görevinde olanlar ise yine azdır.

Aşağıda bu görevler, en çok görülenlerden başlanarak incelenmiştir.

a) *Nesne*: Nesne olan fiil cümleciklerinin yüklemeleri her türlü kiple çekilmiş olabilir.

"Yüzü öyle put gibi durur diyorsunuz." (N. Ataç)

Nesne

"O yüzde ne belirsin istiyorsunuz?" (N. Ataç)

"Ben onları yıkmaya kalkışır mıyım sanıyorsun?" (N. Ataç)

"Sıra çiğ balığa gelince, onu nasıl yiyeceklerini düşünenler olmuş mudur bilmiyorum." (F.R.Atay)

"Tenin gül gibi olsun ister misin?" (K. Bil.)

"(Burun kelimesi yerine) Mekteplerde ne yazarlardı bilmem?" (H.Z.Uş.)

"Kaçtan müşteri bulacağız bilinmez ki..." (R.N.Gün.)

İsim cümlecikleriyle:

"Şıpsıvdı'yi bir alafrangalığın hikâyesidir sanırlar." (S. Erişen)

"Madame de Merteuil'e kızgınım sanma." (N. Ataç)

“Ben dünyada ecinni yoktur demez miydim.” (Ö.Sey.)

“Kim bilir herif daha nelere muterizmiş okuyacağız.” (Y.K.Beyat.)

b) *Zarf*: Temel cümleciğe zarf olan cümleciklerin yüklemeleri, daha çok isim niteliği taşıyan -miş’li geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kipleriyle çekilmiş cümlecikler ya da isim cümlecikleri olmaktadır.

Zarf olan cümlecikler, temel cümleciğe edatsız ya da edatla bağlanabilir:

aa) Edatsız bağlananlar:

“Onları öz can ve öz ocak kaygusuna boğulmuş, öyle perişan bulacağız.”
(F.R.Atay) Durum zarfı.

“Vagonlar perdelerini kapamış geçiyor.” (F.R.Atay) Durum zarfı.

“Babam bütün bunları görmemek için olacak dışarı çıkmıştı.” (O.Kem.)
Sebep zarfı.

“Ben onu her gün bu bahçede çalışıyor görürüm.” Durum zarfı.

“Uyandım hab-ı gafletten bu dünyayı yanar gördüm.” (Lâedri) Durum zarfı.

“Gözlerim bayrağa dikili, oralarda dolaştım durdum.” (O. Kem.) Durum zarfı. (Zarf olan bölüm, isim cümleciği.)

bb) Edatlarla bağlanmışlar:

“Bir kere de bir mektup alıp veriyorlar gibi gördüm.” (N.Ataç) Durum zarfı.

“Birçokları ona canlı bir mahlukmuş gibi hitap ediyorlardı.” (C. Kud.)

“Senden dinleyince filmi görmüş kadar oldum.”

“Ilık ve durgun denizlerin ortasına bir buz düşer gibi Fehamet’in düşüncelerini dalgalandırdı.” (M.T.Yarar.)

“Munise artık bir genç kız oluyor diye... ona bir çarsaf almıştım” (R.N.Gün.)

“Bir an oldu sinirden tıkanacak diye korktum.” (N.Ataç)

“Korusu, dostları gönül eğlendirsın diye imiş.” (N.Ataç)

“diye” nin bir ulaç olduğunu açıklamıştık. (Bkz. Ulaçlar. s. 119). Burada edat gibi kullanımına ayrı örnekler görüyoruz.

cc) “mi” edatı olarak zarf olan cümlecikler:

Cümlecikler, sonuna “mi” almış olarak da bileşik cümleye girebilirler. O zaman cümlecik, temel cümleciğin zaman, sebep veya şartını bildirir:

"Hele bir de bahar gelmez mi buram buram yosun kokuları tüter burumda" (O.V.Ka). Zaman bildiriyor.

"O noktaya çıktın mı, başlar ova görünmeye." Zaman bildiriyor.

"Sen öküzüne saman bulabiliyor musun artık korkma" Sebep gösteriyor.

"Bir kadın o kadar battı mı bırakmalı kendi haline." (N.Ataç) Şart bildiriyor.

"Orada da satamadılar mı, haydi İnebolu'ya" (R.N. Gün.). Şart bildiriyor.

Ancak, "mi" edatı, bu görev ve anlamda, her kiple çekilmiş yüklemlerle kullanılmaz; yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi -di'li geçmiş, miş'li geçmiş, geniş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman kipleriyle kullanılır. -mi edatı bu anlam ve şekilde isim cümlelerine de gelir: "Malın kötü mü Yenişehir müşterisine satamazsın." Cümlecik şart bildirmektedir.

"Rasim'in bakışları şaşı mı, anlarsın ki bir akşam önce rakıyı çok kaçırmıştır." Sebep gösteriyor.

"Yağan yağmur mu korkma, sen kara bak."

"mi" edatının bu şekilde kullanılışını doğrudan doğruya soru anlamı taşıyan cümleciklerden ayırmamız gerektir; örneğin:

"Edebî olmayan yazılarda dilin düzgün olmasına lüzum var mı, yok mu, çok defa düşünmüyoruz bile." (O.V.Ka.)

Bu örnekte sorulu cümlecikler, bileşik cümlenin nesnesidir. Soru anlamı taşıyan cümlecikler için (Bkz. s. 134. Mad. 2).

c) Özne: Yarın nasıl olacak bellidir." (Y.K.Beya).

"Kadın acıdan eziliyordu besbelli." (N. Cu.)

"Yirmi sekiz miydi, yirmi dokuz muydu, belki de otuzdan fazlaydı aklımda kalmadı" (S. Koca.)

"Merhametsizlik etmeyecek kadın olmazmış demek." (N. Ataç)

"Ben işimi yapmışım, yapmamışım seni ilgilendirmez"

"Olsun" çekim şekliyle kurulan cümleciklerin tekrarlanarak özne oluşları özel bir şekil gösterir:

"Temiz giyinişi olsun, düzgün konuşması olsun üzerimizde iyi tesir bıraktı."

"Olsun" fiili gibi, emir kipinin III. tekil kişisi ile kurulan cümleciklerin kullanıldığı başka şekiller de görülür:

"Bir araban olacağına, bu köyde bir tarlan olsun daha iyi." (N.Cu.)

“-eceğine... olsun” şeklinde kurulmuş bileşik bölüm özne olmaktadır.

“Hiç bir inkıraz olsun da, o inkırazın bu saydığımız alâmetleri olmasın olur mu?” (Y.K.Beyat.)

Bu örnekte iki “olsun” cümlecığı “de” ile bağlanmıştır; cümlecikler yine öznedir.

“Olsun” ile biten cümleciklerin *nesne* ve *zarf* tümleci görevlerinde buldukları da görülür. “Olsun” cümlecikleri incelenirken burada anılması uygun görülmüştür: *Nesne*: “Vereceğin mal kötü olsun gönder.” *Zarf*: “Bu evi, kaç olursa olsun alırım.” “Orhan Veli ölü ardından, kim olursa olsun övgü düz meye alışmış kişilerle alay ediyordu belki de.” (M.C.Anday)

ç) *Dolay tümleci*: “Kendilerine başkaları inanmış, inanmamış aldırmaazlar bile.” (N.Ataç)

“Patladım, patlamadım sen karışamazsın.” (O.Veli)

“Kocası eve erken gelmiş, geç gelmiş ya da hiç gelmemiş Mesude ilgilenmiyordu artık.”

Bu örneklerdeki “aldırmak, karışmak, ilgilenmek” fiilleri geçişsiz olduğu için, eğri dizilmiş olan cümlecikler, nesneden çok, dolay tümleci görevindedirler. Nitekim bu cümleciklerin yerine zamir koymak istersek “buna, ona, onunla” gibi -e, -le ekleri istediklerini görürüz.

Cümleciklerin zamirle toplanması: Bileşik cümleye çeşitli ögelik görevleriyle girmiş olan cümleciklerin, temel cümlecığe bağlanmadan önce bir zamirle yeniden anıldığı da görülür ve bu tekrarlanış cümleinin anlamına açıklık verir:

“Kimdi, nereliydi, nereden gelmişti, bunları bilen yoktu.” (Ö. Sey.)
zamir

(Cümlecikler ve zamir nesne görevinde.)

“Daha işin başında “Kıbrıs Türktür” parolasıyla ortaya fırla, ya taksim ya ölüm diye yeminler et, sonra da bir avuç Kıbrıs Rumu’nun tahriklerine üst üste notalardan başka karşılık verme, bunu basiretli politika kabul etmeye hiç bir Türk’ün gönlü razı olmaz.” (Y.N.Na.)

“Çocuklar yerler, içerler, saçarlar, dökerler, hiç bunlara üzülmezdi.”

2. Cümleciklerin Bağlanışlarında Soru Şekilleri.

Temel cümlecığe bağlanan cümlecikler çekimli soru şeklinde de olabilir:

“İyi mi yaşayacağız, kötü mü, bu ilgilendirmiyor seni.” (S. Eyüp-M.A.Cim.)

Bu şekilde bağlanışların soru bildirmesinde bazı özelliklere de rastlanır. Örneğin “demek” fiili, başta ya da sonda kullanılarak soru bildirir: “Merhametsizlik etmeyecek kadın olmazmış demek?” (N.Ataç) “Demek sen yaptın bu işi?” gibi. Ayrıca, cümlecikten sonra, bir soru cümlecığı getirilerek soru şekline sokulan cümleler de vardır. Bu cümlelerde, sondakiler baştakileri sorduğu için aralarında öğelik bağı görülür:

“Thrasymakhos’u dediklerinin doğru olmadığına inandıralım, *ister misin?*”
(S.Eyüp)

“Şerefe, paraya düşkün olmak ayıptır, *bilmiyor musun bunu?*” (S. Eyüp)

“Demin Thrasymakhos, eğri adamın ne kârlar sağladığını sayıp döktü, *dinlemedin mi?*” (S. Eyüp)

3. Cümlecığın Belirtme Görevinde Bulunuşu:

İncelediğimiz kuruluşta olan cümleciklerin bir kelimeyi belirttikleri, daha önce işaret edilmişti. Aşağıda bunların örnekleri üzerinde durulmuştur.

İsim tamlaması kuranlar:

“Komedyaya, güldürmedikçe komedyaya değildir, kabul; ama *güldür de nasıl istersen güldür düsturu* ile de komedyaya ya varılamıyor.”
(S.Eyüp) tamlayan tamlanan

“*Yönetim Kurulu imkânlar arasın kaydıyle* bu önerenin yeni yönetim kuruluna havalesini oyunuzaya sunuyorum.” (Türk Dil Kurultayı Tutanağı)

“*O piyesteki rolümü unuttum demenin* sebebini biliyorum.” (M.Hacı.)

Sıfat gibi belirtmesi konusu:

Çekimli cümlecikler sıfat olarak kullanılmaz. Çünkü bildirme kiplerinden -miş, -ecek, (-e,-i)r ile çekilmiş fiillerin kurdukları cümlecikler ortaç sayılmaktadır. -di, -yor ve dilek kiplerinden çekilen fiillerin kurdukları cümlecikler ise sıfat görevi görmemektedir. Çekimli bir cümlecik gibi kurulmuşa benzeyen aşağıdaki örnekleri bile (-e,-i)r ekli ortaç cümlemsileri olarak anlamak daha doğru olur:

“Şehrin içinde saadet *elle tutulur* bir hale gelmişti.” (C. Kud.)
sıfat

“*Para kumbarasının yarısını andırır surette* bir fes...” (A.Ras.)
sıfat

“*Çakalgediği derler* bir yer varmış” (K.Bilb.)
sıfat

Daha çok koşaçsız durumdaki isim cümlecikleri, sıfat olarak belirtici bir görevde bulunmaktadır: “*Bir bacağı yok bir gazi çıkageldi.*” “*Gerekli malzemesi yok bir atelye.*”

4. *Turnak* “ ” *İşareti İçine Alınmış Sözcükler:*

Yazı içine, başka bir metinden alınan cümlelerin kendi şekilleri tabiatıyla bozulmaz: bunların “ ” işareti içinde gösterilmesi bir şekil kuralıdır. Bu sözlerden bazıları cümle kuruluşuna, yukarıda incelediğimiz cümleciklerin görevleriyle girer:

“Hasta “Vücudumda tuz birikiyormuş” dedi.” (C. Şa.)
nesne

“Vinet’in “Hayat ne bayram günüdür, ne de yas ; hayat iş günüdür” sözü,
tamlayan tamlanan
bu insanların başlıca düsturu idi.”

“O günleri ananlar “Ne iyi günlerdi” derler; sormalı: “Lâkin kimler için.”?
(Y.K.Beyat.)

5. *İki Nokta* “:” *ile Ayrılmış Cümlecikler:*

“:” işareti ile ayrılmış cümleciklerin gerek anlamca, gerekse kuruluş yönünden ilgileri olabilir. Örnekler:

“Şunu diyeceğim: sanat adamlarının hiç biri yanılmaz.” (Ş.Eyüp M.A.Cim.)
nesne

“:” noktadan sonraki cümlecik, “şunu” zamirinin gösterdiği söz (antécédent)-dür. “Size gelmekte iki maksadım var: Sizi görmek, dükkân açmak işini
özne özne

konuşmak.” Özne olan cümlecikler “maksat” kelimesinin anlamıdır.

-dir Koşacı ile Biten İsim Cümlecikleri:

Bileşik cümle içinde, bazan eski (archaïque) görünümlü olan ve anlatıma açıklık, kuvvet veren -dir koşaçlı cümlecikler görülür.

Bu cümlecikler özne, zarf ve bazan da nesne görevinde bulunabilirler:

Özne: “*Bir gürültüdür* koptu.”

“*Bir felâketir* geldi başımıza.”

“*Karlı dağlardır* sefere çıkmış, -Vadideki suyun şırıltısında”(C.S.Tar.)

“*Kemal Paşadır* çağırdı,

“*Demirhanoğlu* gitmemiş olmaz” (A. İlh.)

“Anadolunun dört bucağından *bir denizdir* kopup dalgalandı” (A.M.Dran.)

Zarf: *Aylardır* Alain’i okuyorum” (N.Ataç)

“Bugün *üç gündür* yatıyorum” (N.Ataç)

“*O gün bugündür* elleri çözümlerin arasında ilmik atıyor.” (N.Ar.)

Nesne: “Aç adam *tatlıdır, acıdır* düşünür mü?”

“*Saz söz nedir* bilmez.”

“Öyle bir perişanlık içinde idi ki *dosttur, düşmandır* diyeceği kalmamıştı.”

“İmek” fiilinin geçmiş zamanları ile yapılmış isim cümleciklerine de rastlanır:

“*Eğlenceydi, gezintiydi* hiç bir gün ihmal edilmezdi.”

“*Tatlıymış, tuzluymuş* hiç dinlemez, yerdi.”

Bu, kalıplaşmış ve kısa yapılmış cümleciklerden başka, tam bir isim cümlecikliği niteliğinde olan isim cümlecikleri de vardır. Bunlar temel cümlecige, daha önce incelediğimiz gibi her çeşit görevlerle bağlanırlar. (Bkz. s. 131.)

Cümleciklerin Bağlandığı Fiiller:

Çekimli fiillerle biten cümleciklerin en çok “*sanmak, bulmak, saymak, ummak, görmek, bilmek, istemek, göstermek, demek, anlamak*” (Kullanılışı eskimiş olanlardan *zannetmek, addetmek, farz etmek, hissetmek, ümit etmek, iddia etmek*) fiilleri ve bunların türemiş çatılılarıyla kurulmuş temel cümleciklere bağlandıkları görülmektedir. A.N. Kononof bu fiillere “*Verba Sentiendi*” diyor ve “karakteristik hususiyeti şudur ki bütün bunlar çifte idareye maliktir, yani bu fiiller ya -i halindeki tümleci, ya yalın haldeki tümleci idare eder” diye açıklıyor. Bu düşünceye göre, bu fiillere bağlanan cümleciklerin yalnız nesne ve özne olmaları gerekir; halbuki zarf ve dolay tümleci oldukları da görülmüştür.

Yukardaki fiillerden başka *söylemek, açıklamak, aldırnak, karışmak, ilgilenmek, olmak, izah etmek* gibi fiillerin de cümlecik aldıkları görülüyor. “Paşam söyler misiniz *bu harbe niçin girdik?*” (F.R.Atay); “Söyle bakalım şimdi *ne iş yapıyorsun?*”; “Açıkla bana *niyetin ne?*”.

Temel cümlecigin başa alınması, bu türlü bağlanışlara daha geniş imkânlar sağlamaktadır.

Bağlaç Olarak Kullanılan Cümlecikler:

Çekimli fiille kurulmuş bazı söz öbekleri kalıplaşarak çoğu zaman bağlaç

gibi kullanılmaktadır; “gel gelelim, gel görelim” bunlardandır. “Tutalım” ise çok zaman zarf gibi kullanılır.

Ayraç Cümlesi Olanlar:

Ayraç (parantez) cümleleri, bilindiği gibi, cümle kuruluşuna girmez; fakat içinde bulunduğu cümleyi, anlam bakımından çeşitli amaçlarla tamam- lar. Bunlar iki virgül, iki çizgi (– –) ya da ayraç () işareti arasında cümle içine girebilir. Cümleciklerin bileşik cümle içine girmelerinde, öge olmamakla birlikte bu da bir şekil olarak alınmış ve aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

“Ölümün karşısında, *şüphe yok*, çok düşündüm Haşım” (A.Ş.His.)

“Ben evden çıkarken (*zaten erken çıkmak adetim değildir*), o, günlük çarşı pazar işini bitirmiş olarak dönerdi.”

“IV. Mehmet’e, ikisi de ardı ardına hükümdar olan iki erkek çocuğu ve- veren, seferlerine beraber götürdüğü -III. Ahmet, *Leh seferi esnasında doğmuştu*- Hatice Emetullah Sultan...” (A.H.Tanp.)

Çekimli şekilde kalıplaşmış parantez, cümlecikleri de vardır:

“Bugün, *Allah’a çok şükür*, haricî siyasetimiz etrafında yek vücuduz.” (Y.K.Beyat.)

“O zaman, *bakalım*, ne olacak.”

Yukarıdakiler gibi “şükür Allah’a, hamdolsun, şeytan kulağına kurşun” cümlecikleri de kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- *Grammaire Larousse du XX è Siècle*, Paris, 1936.
- *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*. T. Banguoğlu, İstanbul, 1940.
- *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi). J. Deny, Çev. A. U. Elöve, 1941, İstanbul.
- *Türk Dilbilgisi*. A. C. Emre, İstanbul, 1945.
- *Eléments de la Langue Turque*. 2 Volume. Dr. Herberst Jansky. Paris, 1949.
- *Türkçe’de Bileşik Cümle Problemi*. A. N. Kononof. Bilimsel Bildiriler. 1957, T.D.K. Ankara, 1960.
- *Yeni Dilbilgisi*. H. Ediskun, İstanbul. 1963.
- *Türkçe Dilbilgisi*. Dr. Kaya Bilgegil, 2 Fasikül, İstanbul, 1964.
- *Dilbilgisi*. T. N. Gencan. İstanbul, 1966.
- *Uygulamalı Cümle Çözümlenmeleri*. İ. Z. Burdurlu, İzmir, 1967.
- *Turkish Grammar*. G. L. Lewis. Oxford. 1967.

YAZILARI TARANAN YAZARLAR VE İSİMLERİNİN
KISALTILMALARI

A.A.	: Ali Aziz
A.Ha.	: Ahmet Haşim
A.H.Müft.	: Ahmet Hikmet Müftüoğlu
A.H.Tanp.	: Ahmet Hamdi Panpınar
A.İh.	: Atilla İlhan
A.K.Tec.	: Ahmet Kutsi Tecer
A.Mit.	: Ahmet Mithat
A.M.Dra.	: Ahmet Muhip Dranas
A.Ra.	: Ahmet Rasim
As.	: Atasözü
A.Ş.His.	: Abdülhak Şinasi Hisar
B.E.Kor.	: Behiç Enver Koryak
B.Felek	: Burhan Felek
Be.Ne.	: Behçet Necatigil
B.R.Eyüp.	: Bedri Rahmi Eyüboğlu
C.A.Kansu	: Ceyhun Atuf Kansu
C.Kud.	: Cevdet Kudret
C.S.Tar.	: Cahit Sıtkı Tarancı
C.Şa.	: Cenap Şahabettin
F.Bayk.	: Fakir Baykurt
F.Ka.	: Feyyaz Kayacan
F.N.Çam.	: Faruk Nafiz Çamlıbel
F.R.Atay	: Ralih Rıfki Atay
G.Dil.	: Güngör Dilmen
H.F.Ozan.	: Halit Fahri Ozansoy
H.R.Gür.	: Hüseyin Rahmi Gürpınar
H.Z.Uş.	: Halit Ziya Uşaklıgil
İ.Tar.	: İlhan Tarus
K.Bil.	: Kemal Bilbaşar
Ke.De.	: Kerem Dede
L.Ay	: Lütfi Ay
M.A.Cim.	: Mehmet Ali Cimcoz
M.And	: Metin And
M.C.Anday	: Melih Cevdet Anday

M.E.Yurd.	: Mehmet Emin Yurdakul
M.Hacı.	: Muzaffer Hacıhasanoğlu
M.Sey.	: Mehmet Seyda
M.Ş.E.	: Memduh Şevket Esendal
M.T.Yarar	: Mehmet Turan Yarar
N.Ar.	: Nezihe Araz
N.Ataç	: Nurullah Ataç
N.Cu.	: Necati Cumalı
O.Ak.	: Oktay Akbal
O.Hanç.	: Orhan Hançerlioğlu
O.Kem.	: Orhan Kemal
O.V.Ka.	: Orhan Veli Kanık
Ö.Sey.	: Ömer Seyfettin
R.E.Ün.	: Ruşen Eşref Ünaydın
R.H.Kar.	: R. Halit Karay
R.N.Gün.	: Reşat Nuri Güntekin
S.Arı.	: Sunullah Arısoy
S.Ba.	: Selâhattin Batu
S.Birs.	: Salâh Birsel
S.Erginer	: Suat Erginer
S.Erişen	: Sati Erişen
S.Eyüp.	: Sebahattin Eyüboğlu
S.F. Abas.	: Sait Faik Abasıyanık
S.Koca.	: Samim Kocagöz
S.K.Ak.	: Sabahattin Kudret Aksal
S.Nazif	: Süleyman Nazif
Ş.Ka.	: Şinasi-i Kadim
T.Apap.	: Talip Apaydın
V.O.Bener	: Vüsat O.Bener
Y.Atıl.	: Yusuf Atılgan
Y.K.Kara.	: Yakup Kadri Karaosmanoğlu
Y.K.Beyat	: Yahya Kemal Beyatlı
Y.N.Na.	: Yaşar Nabi Nayır
Z.Al.	: Ziya Altay
Z.Pa.	: Ziya Paşa
Z.Sel.	: Zeyyat Selimoğlu.